ANTE M. STRGAČIĆ

PAPA ALEKSANDAR III. U ZADRU

Nova strujanja u društvenom životu, koja je munjevitom brzinom raširila francuska buržoaska revolucija, zahvatila su i hrvatski narod i ispoljila se u pokretu, koji se obično zove »ilirski preporod«. Ta strujanja iz prvih desetljeća XIX. stoljeća, koja su tako moćno zagrijala uglavnome mlade rodoljube u užoj Hrvatskoj, nijesu ostala bez utjecaja ni na Dalmaciju, u kojoj su Hrvati sačinjavali veliku etničku većinu. Što su te ideje hvatale dubljega korijena u Dalmaciji, to se je uspješnije budila i narodna i politička svijest Hrvata u njoj.

Nikakvo čudo, da je buđenjem hrvatske narodne i političke svijesti u Dalmaciji, toj običnoj austrijskoj »pokrajini«, u kojoj je tada još talijanski jezik bio službeni državni jezik u svim nadleštvima, a k tomu i jezik višega društva uz silno veliki utjecaj talijanske kulture – došlo do diobe duhova u njoj.

Ta društvena strujanja imala su odraza i na historiografiju kod Hrvata uopće, a u Dalmaciji napose. Djela s raznih polja proučavanja prošlosti hrvatskoga naroda dadoše povoda, da su neki, ne toliko iz naučnih i znanstvenih pobuda, koliko iz političkih, počeli sumnjati u neke, pogotovu srednjovjekovne povijesne činjenice dalmatinske prošlosti.

To je slučaj i s onom Farlatijevom, odnosno Baronijevom viješću o boravku pape Aleksandra III. u Zadru godine 1177.

Kada je, naime, godine 1177., mimo programa svoga puta u Mletke, papa Aleksandar III. neočekivano skrenuo u grad Zadar, donosi pouzdani suvremeni izvor, da su ga Zadrani svečano dočekali uz »gromko pjevanje lauda i kantika na svome hrvatskom jeziku« (»cum immensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua«).

Ovaj je pasus od zadnje četvrti XIX. stoljeća kamenom spoticanja u dalmatinskoj historiografiji, te se s izvjesne strane, i to na jezicima

dosta pristupačnim svjetskoj javnosti, uporno nastoji pokazati, da je baš taj pasus pozniji umetak i kao takav da ne odražava stvarno stanje prilika u Zadru godine 1177. pri dolasku papinu u taj grad.

Gdje je istina? Da li su zbilja Zadrani tom zgodom tako dočekali papu Aleksandra III? (»cum immensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua«). Je li taj pasus autentičan, ili je pozniji umetak? Tko su ti Zadrani, koji su dočekali papu s pjesmama na »svom hrvatskom jeziku«?

I.

Protestantski pisci-bogoslovi su u XVI. stoljeću izdali opsežnu crkvenu povijest, kojom su imali opravdati svoj pokret. To djelo nosi naslov *Ecclesiastica Historia.*[1] Otac i vođa tog velikog djela bio je Hrvat iz Istre Matija Vlačić-Franković. Ali, jer je ta opsežna crkvena povijest bila izdana u gradu Magdeburgu, i jer je bila podijeljena na stoljeća (»centurije«), to su izdavači, pa i samo djelo, poznatiji pod imenom Magdeburških centurijatora.[2] Djelo je imalo vrlo velikog utjecaja na svoje suvremenike.

Kao odgovor s katoličke strane izišlo je u 12 svezaka godine 1598.–1607. djelo oratorijevca Cezara Baronija[3] *Annales Ecclesiastici,* koji obrađuju crkvenu povijest od njezinih početaka do godine 1198. Za ovo svoje djelo je Baronije obilato iskoristio dotad nekorišteno arhivsko blago raznih arhiva, osobito rimskih, i tu su prvi put ugledali svijetlo dana mnogi stari izvori.[4]

Biografiju pape Aleksandra III. i njegov put u Mletke izdao je Baronije po rukopisu fra Nikole Rosellija,[5] poznijeg kardinala Aragonije († 1362.).

Kad je u XVIII. stoljeću L. A. Muratori izdavao svoje znano djelo Rerum Italicarum Scriptores, donio je i on biografiju Aleksandra III. po rukopisu Nikole Rosellija, kako i prije njega Baronije.[6]

Baronija je prenio i Farlati, te je podatke o putu Aleksandra III. u Mletke i boravak u Zadru sa svim potankostima donio uz izričitu napomenu, da je iz Baronija.[7]

Farlatijevo djelo je bilo u Dalmaciji vrlo mnogo čitano i upotrebljavano, tako da se može reći, da se do druge polovine XIX. stoljeća malo odstupalo od njega. Na osnovu Farlatijeva djela je početkom druge austrijske vladavine u Dalmaciji (1814–1918) bila godine 1822. postavljena u stolnoj crkvi sv. Stošije u Zadru i spomen-ploča, koja je imala sjećati građane na taj rijetki događaj – pohod pape Aleksandra III. gradu Zadru:

ALEXANDRO III PONT. OPT. MAX.
ANNO MCLXXVII SVPER EQVVM ALBVM
JADERAM INGREDIENTI
CANTICIS ILLYRICIS A CLERO SALVTATO
SEPVLCHRVM S. ANASTASIAE INVISENTI
ET COLENTI AETERN. LAETITIAE. MONVM.[8]

Povjesničar zadarske crkve C. F. Bianchi spominje dolazak pape Aleksandra III. u Zadar kada opisuje život i djelovanje prvoga zadarskoga nadbiskupa Lampridija; ali ovdje ne govori o pjevanju hrvatskih lauda i kantika tom zgodom.[9] Spominje to na drugom mjestu, kada govori o liturgiji u gradu Zadru i o liturgijskom jeziku u njemu. Donosi, da je za vrijeme nadmoći Hrvata u Zadru uveden u neke dijelove liturgije hrvatski jezik.[10] »Tada nalazimo – piše Bianchi – da su za svečanog ulaska u naš grad pape Aleksandra III. godine 1177. dočekali ga »immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua«.«[11]

Od polovine XIX. stoljeća su kod Hrvata učestali radovi, kojima je bila zadaća proučavanje povijesti jezika. Neki, kao na pr. Š. Milinović,[12] V. Jagić,[13] M. Lucianović,[14] upotrebljavali su Baronijeve-Farlatijeve podatke o hrvatskom pjevanju u Zadru prigodom papina dolaska kao dokaz, da se je u Zadru upotrebljavao staroslovenski jezik u liturgiji, kako je to već nahrcnuo i Bianchi.[15] Drugi opet, kao na pr. Š. Ljubić,[16] I. Strohal[17] su tu vijest izvora uzimali kao dokaz, da su Zadrani govorili u doba posjeta pape Aleksandra III. pretežno hrvatskim jezikom.[18]

Prvi se je nešto opširnije osvrnuo na čitavo ovo pitanje prof. talijanske gimnazije u Zadru V. Brunelli[19] u doba jetkih žurnalističkih polemika između Talijana i Hrvata u Dalmaciji.[20] Za njime je pošao i drugi uvaženi povijesni pisac talijanske orijentacije prof. zadarske realke Lorenzo Benevenia[21] u djelu »Il comune di Zara nel secolo XII«.[22] Poslije se je javio znani romanist-lingvist prof. dr. M. Bàrtoli,[23] onda prof. slavistike na sveučilištu u Bologni Arturo Cronia[24] u djelu »L'enigma del glagolismo in Dalmazia dalle origini all'epoca presente«[25] i drugi.

Koliko mi je poznato s hrvatske se strane nije našao nitko, koji bi se potrudio, da raščisti ovo za zadarsku prošlost važno i značajno pitanje i da ga postavi na prave noge, te da iz njega izvede nužne logičke zaključke, koji ne će biti baš neznatni za prošlost grada Zadra u XII. stoljeću.

U Jagićevu Archiv für slavische Philologie[26] dotakao se je M. Rešetar Baronijeva podatka u svojoj radnji o crkvenim pjesmama na hrvatskom jeziku duž dalmatinske istočne obale. Sam se nekako ogradio od eventualnog prigovora, koji bi se mogao upraviti na račun Baronijev u pitanju pjevanja hrvatskih pjesama u gradu Zadru godine 1177., te se vrlo oprezno izražava, »ako je Baronije dobro informiran«.[27] U Bulićevu Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku[28] samo je donesen podatak iz Liber Pontificalis o boravku Aleksandra III. u Zadru, kao što je to učinio i Miroslav Premrou u svojim Monumenta Sclavinica odmah iza prvoga svjetskoga rata.[29]L. Vojnović u svojoj Histoire de Dalmatie[30] je na francuskom jeziku donio čitav pasus iz Bozonova Liber Pontificalis po izdanju Duchesnovu o putu Aleksandra III. iz Vasta do Mletaka, o skretanju na Vis i detalje o papinu boravku u Zadru. Ni on, kao ni ostali naši pisci, koji su pisali o XII. stoljeću, a

spomenuli su Bozonov podatak »in eorum sclavica lingua«,[31] nisu se ni dotakli ove problematike, koju pisci talijanske orijentacije u Dalmaciji svakom prigodom nastoje držati živom u pravcu svojih nastojanja i težnji.

II.

Da se temeljito i konačno raščisti ovo pitanje, potrebno je ići vrlo oprezno i trijezno.

Prije svega je potrebno utvrditi a) koji izvori govore o papinom boravku u Zadru i o svečanom dočeku, koji su mu tom zgodom priredili Zadrani uz »gromko pjevanje lauda i kantika na svom hrvatskom jeziku« i b) kakva je povijesna vrijednost njihova dokaza.

O papinu dolasku u Zadar govore nam četiri izvora. Dva su suvremenici, a treći je pisac pisao obilato pola stoljeća iza događaja, koje navodi, dok je četvrti pisac XVI. stoljeća.

Prva dva su pisci iz Italije, i to nadbiskup Guarna iz Sicilije i kardinal Bozon. Treći je dalmatinski Roman, splitski arhiđakon Toma, a četvrti Zadranin Šime Kožičić-Benja, senjsko-modruški biskup i hrvatski pisac.

Prva dvojica *su bili pratioci papini na čitavom tom putu iz Vasta do Mletaka, dakle svjedoci prve ruke, pravi testes de visu et auditu.* O njihovu svjedočanstvu, kad se jednom utvrdi, da je doista poteklo ispod njihova pera, ne može biti nikakve opravdane sumnje. Treći i četvrti svjedok vrijede u toliko, u koliko se ne kose s ostalim svjedočanstvima prve ruke ni s drugim suvremenim pouzdanim izvorima. Pravilna povijesna metoda njihova svjedočanstva ne otklanja, ako su potkrijepljena svjedočanstvima prve ruke.

A – Možemo uzeti kao prvoga Romualda Guarnu. Više je poznat pod imenom Romualdus Salernitanus. Rodio se je u drugoj dekadi XII. stoljeća u Salernu na Siciliji. Bio je vrlo učen muž i ugledna osoba svoga vremena i vrlo dobar poznavalac medicinske znanosti. Suvremeni izvori govore, da je bio »valde peritus in medicina«. Vjerojatno je izučio medicinu, prije nego je postao svećenikom. (Po crkvenim propisima morao je napustiti prakticiranje te discipline, kada se je posvetio svećeničkom staležu.) Prosinca godine 1154. postade nadbiskupom svoga rodnoga grada Salerna. Tu je službu obavljao sve do svoje smrti 1. travnja godine 1181. U burnim danima svoga vremena i mnogostrukim zbivanjima onih političkim događajima bogatih vremena bio je vrlo istaknuta ličnost na dvoru sicilskih kraljeva Vilima I. (»Zločestoga«) i Vilima II. (»Dobroga«). Mnogostruka je njegova djelatnost: bio je ugledan liječnik – njemu se je povjerio u svojoj bolesti kralj Vilim I., da ga liječi; – zatim hagiograf, kroničar i vrlo okretan poslanik svojih kraljeva Vilima I. i Vilima II. na dvoru pape Hadrijana IV. i Aleksandra III., kao i na dvoru cara Fridrika I. Barbarosse.

Glavno je njegovo književno djelo »Chronicon«. Tu su prikazani važniji događaji od stvorenja svijeta do njegovih dana. Najnovije izdanje Guarnove »Romualdi Salernitani Chronicon« kritički je izdao profesor sicilske povijesti u Palermu na Siciliji Carlo Alberto Garufi.[32] Tu je izdavač donio i opširnu Romualdovu biografiju uz opširno i detaljno alfabetsko i kroničko kazalo kronike.[33] Podatke o Romualdovoj biografiji i rezultate naučnoga istraživanja prof. C. A. Garufija upotrebljavam ovdje.

Nije do nas došao *rukopis* Romualdove kronike.[34] Došao je do nas suvremeni prijepis te kronike »che risale alla fine del secolo duodecimo«, i koji se do početka XVII. stoljeća čuvao u crkvi sv. Mateja u Salernu. Od tada, kada je prenesen u Rim, da se njime posluži kardinal Cezar Baronije za svoje »Annales Ecclesiastici«, čuva se u Rimu u Vatikanskoj biblioteci kao Codex Vaticanus 3973.[35] Po Garufijevim rezultatima ovaj je najstariji dosad sačuvani rukopis Romualdove kronike dao izraditi netko od njegove braće ili rođaka.[36] Garufi je ovaj kodeks, kao najstariji i najvredniji, uzeo za podlogu svog najnovijeg izdanja Romualdove kronike, uz koji je proveo paralelne tekstove drugih kodeksa.

Za našu su stvar važni rezultati dugogodišnjeg Garufijeva rada pri proučavanju Romualdove kronike s jednostavnoga razloga, što on osobno nije bio zainteresiran u našem pitanju, a najvjerojatnije, da mu nije bilo ni poznato, pak su mu se ti rezultati nametnuli kao nužna posljedica njegova dugogodišnjeg rada u proučavanju sicilske povijesti i Romualdova djela. Za Romualdovu kroniku piše Garufi, da je napisana *»per lo meno l'ultima parte«* – a to je baš onaj dio, u *kojem je opisan put Aleksandra III. od Vasta do Mletaka* – malo prije piščeve smrti († 1. travnja 1181.), a poslije sastanka pape i cara u Mlecima.[37]

Ovaj je rezultat za našu stvar vrlo vrijedan, a još je za našu stvar značajnija Garufijeva tvrdnja, da Romuald u svojoj kronici »rado i često prepisuje nadugo vijesti, koje se odnose na pape, *osobito iz »Liber Pontificalis« redakcije kardinala Bozona«*.[38] Koliko drži Garufi tvrdo do tog svog znanstvenog rezultata, vidi se i po tomu, što je tu istu tvrdnju iznio i u »Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti«, kad je za to izdanje napisao kratku Guarninu biografiju.[39]

U kritičnoj ocjeni Romualdove kronike kao djela i načina pisanja, ističe Garufi, da se pisac ne udaljuje od tradicionalnog učenja crkvenih otaca »i poput njih, „sub specie aeternitatis", shvaća povijest kao kroniku čitave ljudske zajednice; to će reći kao neki lanac činjenica i događaja koliko naravskih toliko i ljudskih *površno zabilježenih*,[40] u kojima se ostvaruje Božja volja, kojoj se čovjek ne može oteti«.[41] Ovo *»površno donošenje«* događaja u Guarninoj kronici je značajno za njegovo pisanje, *a odražava se tako tipično i u onom komadu njegove kronike, kada opisuje put Aleksandra III. od Vasta do Mletaka.* Točno u stilu glavnog pisanja čitavoga djela.

Istaći nam je, da Romuald opisuje papin put *tek u glavnim, u bitnim potezima.* Detalje tog puta on ne opisuje, kao što ni drugdje ne opisuje pojedinosti sporednih događaja svoje kronike, koji nijesu imali utje-

caja na opća zbivanja. A kako je Romuald za svoje podatke iz životopisa papâ uzeo za izvor i »Liber Pontificalis« *baš u redakciji kardinala Bozona*, koji je taj put opisao do tančina, a pisao je svoje djelo *poslije Bozona, to je njegovo pisanje i indirektno odobravanje Bozonova pisanja u opisu papina puta*, pogotovu kada se uzme u obzir, da je i Guarna bio pratilac papin na tom putovanju kao poslanik svoga kralja, koji je dao na raspolaganje papi svoje brodovlje i očevidac događaja, koje opisuje Bozon. *Da je Guarna našao Bozonov opis netočnim, a kao očevidac je o istoj stvari pisao poslije Bozona, bio bi sigurno stavio i ispravak Bozonovu pisanju u našem predmetu.*

B – Drugi podatak je napisao kardinal Bozon. Bio je jedan od aktivnih članova rimskoga dvora u onim burnim događajima. Životopis ovoga značajnoga muža XII. stoljeća je za njegove prve godine dosta obavit tamom. Dolazi na površinu kao zreli muž. Još prije vladanja pape Hadrijana IV. (1154–1159) on vrši razne službe na papinom dvoru zajedno s njime. A kad je Nikola Brekspeare[42] zasjeo na papinski prijesto kao Hadrijan IV. (4. prosinca godine 1154.), imenova ovaj Bozona komornikom, a malo zatim i kardinalom. Kad iza smrti pape Hadrijana IV. († 1. rujna godine 1159. u Anagniju), izabra većina kardinala Rolanda Bandinellija za papu kao Aleksandra III., zaposjedne Bozon sporazumno s kardinalima protivnim caru Fridriku I. Barbarossi Anđeosku tvrđavu, kamo se je bio sklonio i novoizabrani papa[43] s vjernim kardinalima pred nasiljem carevih pristaša. U tim burnim danima, kada su carevi pristaše istoga dana izabrali protupapu Viktora V.[44] pa su u Rimu i Italiji nastali zbrka i nered, tijesno je povezana sudbina novoizabranoga pape i kardinala Bozona i obratno. Bozon prati papu na njegovim putovanjima, s njim boravi onih burnih vremena u Francuskoj (1162–1163), u Salernu na Siciliji (1165) i drugim prijestolnicama Evrope.[45] Kad je Lombardska liga porazila vojsku cara Fridrika I. Barbarosse kod Legnana (29. svibnja god. 1176.), dođe studenoga te iste godine u Anagniju do primirja, a slijedeće godine i do mira u Mlecima. Na tom putu u Mletke Bozon prati papu, da prisustvuje ostvarenju svojih dugogodišnjih snova: slomu vlasti cara Fridrika I. Barbarosse, osobito nad Italijom, pogotovu nad Rimom.[46]

Ovako aktivno sudjelovanje u preburnim zbivanjima rimskoga dvora onog vremena zbližilo je tijesno Bozona i papu. Pa kada je stao pisati životopis pape Aleksandra III., shvatljivo je, da će zorno i plastički opisivati pojedine zgode života tog velikog pape, pogotovu borbe, okršaje, poraze, kao i pobjede i triumfe svog miljenika, u kojima je i sam imao tako velikoga udjela. *Čemu Guarna, kao pisac općih i krupnih događaja čitavoga ljudskoga roda*, ne posvećuje važnosti, već događaje iznosi tek u glavnim obrisima, tomu Bozon posvećuje u svojoj biografiji Aleksandra III. pažnju, opisujući pojedinosti, katkada i do u sitnice, koje se mogu, na prvi pogled, činiti i preopširnima. K tomu se ne smije zaboraviti, *da Guarna piše Kroniku, t. j. kronografiju svjetskih događaja* (otuda joj i nadjenuo ime »Chronicon«), *a da Bozon piše specijalno životopis pape Aleksandra III.* Kada se uoče ove dvije specijalne

svrhe, onda je jasno, zašto je Guarna u našem predmetu onako zbit i škrt, a opet zašto je Bozon onako detaljan i opširan.

Bozon je pisao život Aleksandra III. u dva navrata. Prvi dio napisao je poslije papina povratka iz Francuske (t. j. poslije zadnjega listopada godine 1165.), a drugi neposredno poslije izmirenja pape i Cara u Mlecima, kada se je povratio u Rim oko polovine ožujka godine 1178.,[47] a prije 10. srpnja te iste godine, otkada datira zadnja bilješka u njegovu rukopisu.[48] Nije opisao tri zadnje godine Aleksandrova pontifikata. L. Duchesne je mišljenja, da je umro negdje pod konac te godine.[49]

Sačuvao se je do danas *rukopis* Bozonove biografije pape Aleksandra III., i to kao *umetak* fol. 233–271' kodeksa Riccardianus 228 Vatikanske biblioteke. *Ovaj kodeks* Riccardianus 228 Vatikanske biblioteke je *kopija* znanog Liber censuum Romanae Ecclesiae, koji je napisao Cencius Savelli, kamerarij pape Celestina III. *Izvornik* Cenciusova Liber censuum Rom. Eccl. ne donosi biografije papâ, već kronološke podatke o trajanju pontifikata pojedinog pape i izuzetno pokoju biografsku notu, i sačuvan je do danas kao kodeks Vaticanus 8486. Kopije ovog Cenciusova Liber Censuum Rom. Ecclesiae ne donose ga u njegovu prvotnomu stanju; sadržavaju mnogo bilježaka i poznijih događaja. *Najstarija kopija* Cenciusova Liber Censuum Romanae Ecclesiae jest codex Riccardianus 228 Vatikanske biblioteke.[50] Poslije su *ovom kodeksu* u više navrata pridodani dopunski umeci (»des cahiers complémentaires«). Među ostalima je dodana na fol. 233–271' jedna zbirka životopisa papa. U ovoj zbirci se nalazi i životopis pape Aleksandra III., koji svršava s Uskrsom godine 1178., tri godine prije papine smrti.[51]

Ova zbirka životopisa papâ sa svim svojim djelovima prešla je u sve ostale rukopise Liber Censuum. Kvaderni, koji to sadržavaju, prešli su u prvotni kodeks Riccardianus 228 između godine 1254.–1265. Ali sama zbirka »je mnogo starija. Sastavljena je od kardinala Bozona, kamerariusa apostolske komore za pape Hadrijana IV. i Aleksandra III. od 1154. do 1178.«[52]

Kodeks Riccardianus 228 bio je u Apostolskoj komori u XIII. i XIV. stoljeću. Nikola Roselli, poznat više kao Aragonski Kardinal (»cardinalis Aragoniae«), služio se ovim kodeksom u vrijeme pape Inocenca VI. (1352–1362) za svoj Liber Pontificalis. Na početku te njegove kompilacije stoji bilješka, da je taj kodeks dao pisati fra Nikola, kardinal Aragonije, i da ga je kompilirao iz ranih registara i knjiga Apostolske komore i iz drugih raznih kronika uz veliki trud i pomnju.[53] Ovaj se Liber Pontificalis Nikole Rosellija za biografiju Aleksandra III. *ne razlikuje ni u čemu od umetka fol. 233–271' kodeksa Riccardianus 228* »que par des retouches de style et par quelques suppressions«, piše Duchesne, a *identični su* baš za onaj pasus biografije Aleksandra III., koji govori o putu iz Vasta u Zadar i o zadarskim događajima.[54]

Kada je Cezar Baronije pisao svoju biografiju Aleksandra III. i donio one podatke o putu od Vasta do Zadra i o zadarskim događajima[55] govoreći o bijelomu konju, na komu je papa jahao i o hrvatskim pjesmama na tom dočeku, uzeo je to iz Acta Alexandri Pontificis, a da

ni sam nije znao, tko im je auktor, već je donio »da su pisana od jednoga anonimnoga suvremenika«. Prvi je Felice Conteloro, čuvar Vatikanske biblioteke na početku XVII. stoljeća, utvrdio, da je pisac tih Acta Alexandri Pontificis fra Nikola Roselli, Aragonski kardinal pod Inocencom VI.[56]

Tekst Nikole Rosellija je publicirao L. A. Muratori u svojoj zbirci Rerum Italicarum Scriptores[57] pod naslovom »Cardinalis de Harragonia vita summorum pontificum«, a među ovima je i »Vita Alexandri III«, kako ju je prije bio izdao Baronije.

U drugoj se polovini XIX. stoljeća intenzivno dao na proučavanje stare crkvene povijesti L. Duchesne.[58] Nužno se je morao pri tomu svomu studiju sresti i s pitanjem vjerodostojnosti životopisa papa, pak da to raščisti, uz ostalo je osjetio potrebu, da bude na čistu s raznim izdanjima Liber Pontificalis.[59] Plod njegova dugotrajnoga truda i opširnih predstudija o životopisima papa i proučavanja raznih rukopisa po evropskim bibliotekama u ovom pitanju (preko stotinu raznih kodeksa)[60] jest njegovo kritično izdanje »Le Liber Pontificalis« po prvim i najvjerodostojnijim kodeksima u dva velika sveska.[61] Tu je L. Duchesne donio biografiju Aleksandra III. *po rukopisu kardinala Bozona (II, 353–446), u kojoj se nalaze i one potankosti o putu pape iz Vasta u Zadar, svečani doček u Zadru »cum inmensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua«.*

Za biografiju Aleksandra III. kaže L. Duchesne izričito, da *ju je donio po Bozonovu rukopisu* uz napomenu: »ici j'ai reproduit purement et simplement le texte du Riccardianus 228, sans m'inquiéter des autres manuscripts, qui n'en sont que des copies plus ou moins directes et fidèles«.[61a]

Dakle, pred nama se nalazi Bozonov rukopis onakav, kakav je izišao ispod njegova pera. Nema govora o kakvim poznijim interpolacijama. Ono, što je napisano, on je napisao. Prava povijesna metoda, ako nam se nešto čini nejasnim, što je napisao pisac-očevidac, *a ne kosi se s već utvrđenim činjenicama,* svjetuje, da se stvar pokuša razriješiti, ali nikako, da se zaniječe autentičnost teksta.

Ovo su dva glavna izvora za naš predmet. A što je najglavnije, *oni su sudionici događaja, koje opisuju,* pravi testes de visu et auditu.

Bilo je potrebno ući malo detaljnije u pojedinosti ovih dvaju izvora i utvrditi vrijednost njihova dokaza i njihovu dokaznu snagu. L. Duchesne je svojim predstudijama i radom na izdanju Liber Pontificalis zadužio znanost uopće, a nas napose, utvrdivši tekst rukopisa biografije Aleksandra III., a Garufijev rad nam je pokazao *ovisnost Guarnine kronike o Bozonovu rukopisu* Liber Pontificalis.

C – Treći izvor nije prve ruke, već druge. Ovo treba imati na pameti, kada se iznosi ovaj podatak. Napisao ga je splitski arhiđakon Toma († 1268) u svojoj kronici Historia Salonitana, kada govori o nadbiskupu Rajneriju.[62] Toma znade samo, da je papa putujući u Mletke došao na Vis i da je na tu vijest splitski nadbiskup Rajnerije pošao papi u susret s velikom pratnjom i darovima na Vis. Papa nije udovo-

ljio molbi Splićana, da tom zgodom pohodi Split, jer mu se žurilo u Mletke. Rajnerije je pratio papu do Zadra. Toma ne govori ništa o zadarskim događajima.

D – Četvrti podatak, vrlo kratak, donosi pisac XVI. stoljeća, Zadranin Šime Kožičić-Benja, biskup modruški i hrvatski pisac (1509–1536). On jedino donosi, da je za boravka pape Aleksandra III. u Zadru bila vrlo velika bura.[63] To je ostatak tradicije u Zadru na taj događaj.

Dakako, da ovaj podatak čitavih 400 godina poslije događaja vrijedi samo onoliko, koliko se ne kosi s podacima izvora prve ruke ili s drugim utvrđenim činjenicama. Konkretno, ovaj Kožičićev podatak je poduprt opisom nevremena, kako ga je opisao za nekoliko dana prije kardinal Bozon.

III.

Dugogodišnja borba cara »svetoga rimskoga carstva njemačkoga naroda« Fridrika I. Barbarosse sa sjeverotalijanskim komunama i papom doživjela je vojnički poraz od Lombardske lige u znanoj bici kod Legnana u Sjevernoj Italiji 29. svibnja godine 1176. Kako Lombardska liga nije znala hitro iskoristiti pobjedu na bojnom polju, Barbarossa stupi u pregovore s papom, da razbije ligu. U preliminarima u Anagni (listopada-studenoga 1176.) on prizna papom Aleksandra III., prizna crkvi regalije, koje je posjedovala u doba pape Inocenca II. (1130–1143), kao i posjede grofice Matilde i odreče se svog prefekta u Rimu. Povjesničar Luigi Salvatorelli je istakao, da je sporazum u Anagni bio početak raspada lige.[64] Postepeno su i ostali članovi lige sklapali posebna primirja s Barbarossom. Iza primirja u Anagni došlo je do mira u Mlecima srpnja-kolovoza godine 1177. između pape Aleksandra III., sicilskoga kralja i lige s jedne strane i cara s druge. Dok su sicilski kralj i liga učinili s carem tek primirje u Mlecima, papa se je konačno pomirio s carem i riješio ga izopćenja.[65]

Papa je krenuo u Mletke morskim putem. Sicilski kralj Vilim II. (»Dobri«) stavio mu je na raspolaganje svoju mornaricu, da ga s njegovom svitom preveze u Mletke. U luci Vasto današnje pokrajine Chieti na Jadranu u Italiji je papa dugo čekao na pogodno vrijeme, da zaplovi put Mletaka. Kada je puhnuo povoljni vjetar, jugo, pozvaše hitro mornari noću oko ponoći papu, da se spremi za put, te jutrom rano 9. (devetoga) ožujka godine 1177., na čistu srijedu iza mise i pepeljenja, krenu lađe na put. Flota se sastojala od jedanaest galija i dviju teretnih lađa. Tog prvog dana do podne su putovali ugodno. Nenadano se oko podne digne oluja s jakom burom, što nije rijetko na Jadranu u mjesecu ožujku. Poznate su mornarima proljetne bure na Jadranu sa svojih žestina i naglosti. Teretne su lađe okrenule natrag u Vasto, a ostale uspiješe skrenuti put istoka pod otok Palagružu u dalmatinskom arhipelagu. Tu su se u zaklonu za neko vrijeme iskrcali putnici, a pod noć je bura utihnula, okrenuo vjetar i uz povoljno jugo krenule lađe dalje.

Nijedan od mornara nije te noći otišao na počinak, jer nijesu vjerovali stalnosti vjetra, pa im je razbor nalagao takovu opreznost. Stoga su i lađe uplovile u vode dalmatinskih otoka, da budu sigurnije i da lakše izmiču nepovoljnom vjetru. Predvodila je put galija, na kojoj se nalazio papa, s velikim fenjerom na jarbolu, kao znak ostalima, kamo im je ići. Nakon puta kroz čitavu noć sutradan oko podne uploviše u luku otoka Visa. Tu je papa odslužio misu, a ni Guarna ni Bozon ne govore, koliko su vremena ostali na Visu. Samo Toma arhiđakon donosi, da je saznao za papin boravak na Visu splitski nadbiskup Rajnerije i da je pohrlio s pratnjom i darovima papi ususret na Vis. Papa se nije odazvao molbi nadbiskupa Rajnerija i Splićana, da skrene u Split k njima i da ih počasti svojim posjetom, već produži put uz dalmatinsku obalu. Žurilo mu se, naime, u Mletke. Do Zadra je papu pratio splitski nadbiskup Rajnerije.

U nedjelju prvu iza odlaska iz Vasta, dne 13. ožujka, prije izlaska sunca, uđe papa s pratnjom u Zadar, za koji kaže Bozon da je »in capite Ungarici regni«. »Kako dotada – piše Bozon – nije taj grad posjetio nijedan papa, s dolaska papina nasta u gradu veliko veselje i neopisiva radost među klerom i pukom i svi su blagoslivljali Gospoda, koji se udostojao pohoditi Zadar preko Aleksandra, svoga sluge i nasljednika sv. Petra. I tako, pošto mu je po rimskom običaju bio pripremljen bijeli konj, u povorci ga povedoše gradom do u crkvu sv. Stošije, u kojoj uz počasti počiva pohranjena ona djevica i mučenica, uz gromko pjevanje lauda i kantika na svom hrvatskom jeziku. Poslije četiri dana boravka u Zadru iziđe iz grada i ploveći sretno uz hrvatske otoke i malene primorske gradove Istre, uz pomoć Gospodnju, veseo stiže u samostan sv. Nikole u Rialtu« (u Mlecima).

Ovako suvremenik i očevidac događaja i papin suputnik kardinal Bozon opisuje ovaj put i boravak papin u Zadru.[66]

Guarna je vrlo kratak. Govori točno kao i Bozon o odlasku lađa iz Vasta na Čistu srijedu, t. j. 9. ožujka. O oluji kod njega nema ni riječi, a i on donosi, da su u Zadar stigli rano ujutro u nedjelju 13. ožujka, »gdje su ga (t. j. papu) dočekali – piše Guarna – nadbiskup i biskupi one pokrajine s knezom i pukom grada s dosta poštovanja. Odatle ploveći uz povoljno vrijeme među dalmatinskim otocima, uljezoše 23. ožujka u mletačku luku.«[67]

Toma Arhiđakon o čitavom putu pape Aleksandra u Mletke znade samo to, da je papa na tom putu skrenuo na Vis i da je splitski nadbiskup Rajnerije s pratnjom i darovima pohrlio papi ususret na Vis, da ga je molio, da ovom prilikom pohodi i grad Split, ali da je papa to odbio, jer mu se žurilo u Mletke. Po Tomi je nadbiskup Rajnerije pratio papu do Zadra. Toma ne zna ni za bijeloga konja, na komu je papa svečano dočekan jahao Zadrom do sv. Stošije, a ni za pjevanje hrvatskih lauda i kantika u Zadru tom zgodom.[68]

Šime Kožičić-Benja Zadranin, senjsko-modruški biskup (1509–1536), hrvatski pisac, u svojoj danas izgubljenoj kronici, zapisao je po izvorima, koji su mu bili pristupačni, kao i po zadarskoj predaji, da je papu

primio s počastima zadarski nadbiskup Lampridije i, premda u dubokoj starosti, pratio ga u Mletke i da je papu u Zadru »u luci, premda je puhala vrlo jaka bura, dočekao čitavi grad, koji mu je izišao ususret, moleći svi za apostolski blagoslov, koji su u više navrata i primili«.[69]

Prva dva izvješća u našoj stvari su od očevidaca, te jedno popunjuje drugo. Ono, što donosi Guarna u zbitom i sažetom obliku, *ni u čemu se ne kosi* s opširnim i detaljnim izvješćem, kako ga nalazimo kod Bozona.

Da jače odskoči uzajamnost i suglasnost obaju glavnih svjedoka i njihovih izvještaja, donosim uporedo oba teksta, a još k tomu i ona dva druga, koji su dopuna prvih, pak će se vidjeti, da izvori niti sebi protivriječe, niti se isključuju, već se uzajamno popunjuju.

Guarna:

»Alexander vero simul cum Manfredo Prenestino episcopo, et Iohanne Neapolitano, et Hugone de Bononia, et Bosone, et Cencio Cappello cardinalibus, et prenominatis regis nuntiis,[70] impediente tempestate, apud Uestam usque in quartam feriam quando ieiunium inchoatur,[71] nono scilicet die intrante mensis Martii demoratus, cum undecim galeis mare Adriaticum est ingressus et dominico die primo uenturo[72] Iaderam applicuit, ubi ab archiepiscopo et episcopis regionis illius et comite et populo ciuitatis satis honorifice est receptus. De hinc per insulas Dalmatie nauigans nono die stante[73] mensis Martii ad portum Uenetie, aura flante secunda, peruenit.«

(Guarna, sp. mj.)

Toma Arhidakon:

»Per idem fere tempus dominus Alexander papa tempore scismatis navigavit ab Apulia, et venit ad insulam Lissam. Statim autem, ut presentit Raynerius archiepiscopus, preparatis navibus multis, cum magno comitatu cleri et nobilium civitatis venit ad eum, defferens ei cibaria et exenia multa. Temptabat

Bozon:

Ceterum cum valida maris tempestas issum iam per XXX dies contra propositum suum ibidem detinuisset invitum, ecce subito auster diu desideratus advenit, et statim naute ad tranfretandum eundem pontificem alacriter invitarunt. Qui consurgens circa medium noctis instantis Quadragesime,[71] valde mane, post missam et receptos cineres, pelagi vastitatem letus intravit cum XI galeis et duabus galeis honeratis victualium copia et albis cavallis. Erat enim delectabile ad videndum ipsum navalem et gloriosum exercitum, sulcantem grossum pelagum velis prosperis et proprio ventu. Sed circa meridiem superveniente bora, prorsus extinctus est auster, et illico facta est in mari turbatio maxima. Timuerunt igitur omnes; pontifex autem non fuit omnino securus quia procellarum inmensitas non modice minabatur. Tunc decem galee cum ipso papa et fratribus suis versus anteriores insulas in remigando non segniter laborarunt. Set tandem, suffragantibus beatorum apostolum P(etri) et P(auli) meritis, eadem die circa noctem ad insulam que dicitur Palaciosa prospere, Deo gratias, applicuerunt. Set naves albos equos ferentes cum po-

ZAGREB JADRANSKI INSTITUT AKADEMIJA ZNANOSTI

rogare ipsum, ut ad spalatensem urbem, que prope erat, divertere dignaretur; sed non acquievit papa; festinabat enim ire Venetias ad componendum cum Frederico imperatore. Navigavit ergo inde et venit Iaderam. Fuit autem Raynerius archiepiscopus cum eo«.

(Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, edit. Rački, Zagrabiae 1894, str. 72).

Kožičić – Benja:

»Lampridius Jadrensis Archiepiscopus honorifice in sua Ecclesia et Episcopio recepit Summum Pontificem Alexandrum III, et Jadera Venetias abeuntem, officii causa, licet senex, prosecutus est. Venienti tota civitas in portum effusa, licet ventus aquilonaris esset validus, obviam processit, deprecantes omnes Apostolicam benedictionem Jadertinis pluries elargitam«.

(C. F. Bianchi, Zara cristiana I, 39).

steriori galea regresse ad portum Vestanum, quia reliquas galeas subsequi contra ventum validum non potuerunt. Pontifex autem, fatigatus ex ieiunio et procellosi maris perturvatione, in terram libenter descendit, et apposita mensa copiose ylariterque cenavit. Post modicum vero spatium, cum iam quiescerent omnes, ex insperato desiderabilis auster nautis adrisit, et eos ad agendum non mediocriter animavit. Exultantibus igitur cunctis in gaudio magno, universa vela in altum citissime sunt collata et unusquisque ad exercendum commissum sibi offitium in ipsa noctis obscuritate vigilanter permansit. Precedente itaque cum magno luminare galea celeriori summi pontificis, per totam noctem omnes alacriter navigarunt et die altera, circa meridiem, in insulam, que vocatur Alexa, post celebratam ibidem missa, cum gaudio et letitia cenaverunt.

Et exinde ceteras Dalmatie insulas transcendentes, in proxima dominica,[74] priusquam sol illusceret, ad civitatem Iaderam, que sita est in capite Ungarici regni, eundem pontificem cum fratribus suis, M. videlicet Prenestino episcopo, I. tituli sancte Anastasie, B. tituli sancte Pudentiane presbiteris, C. sancti Adriani et U. sancti Eustachii diaconis cardinalibus, R. quoque Salernitano archiepiscopo et R. illustro comite, per merita beati Petri sanum et alacrem portaverunt. Et quoniam nondum quisquam Romanorum pontificum civitatem ipsam intraverat, de novo eiusdem pape adventu facta est in clero et populo ipsius loci communis letitia et ineffabilis exultatio, collaudan-

tium et benedicentium Dominum, qui modernis temporibus per famulum suum Alexandrum, successorem beati Petri, ecclesiam Iadertinam dignatus est visitare. Ideoque preparato sibi de Romano more albo caballo, processionaliter deduxerunt eum per mediam civitatem ad beate Anastasie maiorem ecclesiam in qua virgo[75] et martyr honorifice tumulata quiescit, cum inmensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua. Post quartum vero diem[76] exivit Iadera, et per Sclavorum insulas et maritimas Ystrie modicas civitates felici cursu transitum faciens, ad monasterium sancti Nycolai, situm in faucibus Rivi alti, cum omni alacritate, Domino auxiliante, pervenit«.
(L. Duchesne, sp. dj. II, 436, 437).

Iz uporedbe izvještaja obaju očevidaca vidi se, da je Bozon dopuna Guarni, odnosno, da je Guarna vjerni ekscerpt srži Bozonove vijesti za posebnu svrhu njegova djela. Po Guarni je u papinoj pratnji 11 galija, koje su vozile njega i njegovu pratnju. Bozon dodaje, da su bile još i dvije »s hranom i bijelim konjima« za svečani ulazak u Mletke. Kod Guarne nema ni riječi o oluji na Jadranu, ni o svemu onomu, što se dešavalo na putu iz Vasta do Zadra, *kao ni obrazloženja, što su galije činile od ranoga jutra srijede 9. ožujka, kada su otputovale iz Vasta, do jutra slijedeće nedjelje 13. ožujka;* naprotiv, to je u tančine dopunio svojim izvještajem i detaljnim opisom Bozon, pak baš to odaje očevica i sudionika događaja, o kojima piše.

I jednoga i drugoga potpunjuje Toma Arhiđakon, kada piše, da je splitski nadbiskup Rajnerije došao sa svojom pratnjom i darovima papi ususret na Vis i pratio ga do Zadra i da papa nije uslišao molbe Splićana, da ih počasti svojom prisutnošću u njihovu gradu, jer da mu se žurilo na sastanak s carem u Mletke.

Kožičić-Benja donosi vijest sasma lokalnoga značaja, gledanu isključivo sa zadarskoga stajališta u *životopisu* nadbiskupa Lampridija, kako je dočekao papu, i uzrok, zašto se papa zadržao u Zadru četiri dana, premda mu se žurilo u Mletke.

Guarna donosi, da su papu »dočekali« (receptus est) nadbiskup i »episcopi regionis illius«, knez grada i puk, a Bozon jednostavno, da je u Zadru nastalo »opće veselje i neizreciva radost i u kleru i u puku«,

što se je Bog udostojao posjetiti zadarsku crkvu preko svoga sluge Aleksandra, jer dotada nije nijedan papa stupio nogom na zadarsko tlo. Pod općenitim izrazom »kler« u crkvenom se govoru razumiju svi crkveni redovi od najnižega do najvišega, a to je vjerski elemenat; dok se pod »pukom« razumije sav građanski elemenat u svim njegovim stepenima vlasti. Analogno onoj klasičnoj »Senatus populusque Romanus«. U stvari je papu dočekao i kler sa svojim nadbiskupom na čelu i puk sa svojim predstvanicima u gradskom vijeću s gradskim knezom na čelu. Bozon ne govori, koji su sve dalmatinski biskupi dočekali papu u Zadru, a Guarna samo općenito, da ga je dočekao nadbiskup (t. j. grada Zadra) zajedno s biskupima one crkvene pokrajine. Zapravo su se tih dana našli u Zadru zadarski nadbiskup Lampridije i splitski nadbiskup Rajnerije. Nije isključena mogućnost, da se je tom zgodom svakako nekoliko dana poslije svečanoga dočeka pape na dolasku, našao u Zadru i ninski biskup Matej, da pozdravi papu. Nin je udaljen od Zadra svega 17 km, pa je lako bilo doći u Zadar za tu vanrednu prigodu. To bi bili Guarnini »episcopi regionis illius«.

Kakav je bio doček u Zadru uz detaljno opisivanje svih potankosti donosi Bozon baš u stilu svog opisa životopisa Aleksandra III. Ni Guarna, ni Toma, a ni Kožičić-Benja ne donose te potankosti.

Pošto smo utvrdili izvore, na kojima počiva naša teza i međusobno popunjavanje izvora, a isključili njihovu međusobnu suprotnost, a još više bilo kakve poznije interpolacije u tekstu, koji je bitan za našu tezu, ići nam je dalje i obazreti se na prigovore zagovaratelja teze, da je ono »cum immensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua« pozniji umetak, t. j. iz XIV. stoljeća.

IV.

Prvi je uzeo za predmet svog detaljnog studija put Aleksadra III. u Zadar prof. Vitaliano Brunelli u početku godine 1886. Povod mu je dala novinska vijest zadarskog »Narodnog Lista« br. 7 od 23. siječnja godine 1886. Tu je »Narodni List« donio gradsku vijest iz Zadra, da su se na jutarnjoj misi u crkvi sv. Stošije u Zadru na blagdan svetičin 15. siječnja te godine pjevala na hrvatskom jeziku štenja iz života svetice i da je crkva bila puna građana. U polemici sa zadarskim listom »Il Dalmata«, komu je V. Brunelli bio magna pars, »Narodni List« je u spomenutom broju u dokaz, da se je od davnina u crkvi sv. Stošije u Zadru upotrebljavao hrvatski jezik, donio kao »dokaz« spomen-ploču iz godine 1822. postavljenu kao komemoraciju tog događaja iz godine 1177., kako je papa Aleksandar III. dočekan bio u Zadru s »canticis illyricis«.[77] Brunelli si je dao truda, proučio je predmet bolje od pisca članka u »Narodnom Listu« i odgovorio u listu »Il Dalmata« člankom »A proposito d'un iscrizione nella nostra basilica metropolitana«.[78] Tu je on uzeo novinskim stilom na nišan neznanje pisca članka u »Narod-

nom Listu«. Kao jedini vjerodostojni izvor za podatke o putu pape Aleksandra III. iz Vasta u Zadar–Mletke priznao je samo ono, što piše Guarna i *zanijekao* vjerodostojnost svemu, što donose Farlatijevi izvori i on po njima, a ne slaže se s Guarninim tekstom. Ili bolje rečeno: što nije u Guarninu izvještaju, ne dolazi u obzir kao vjerodostojan izvor. »Dakle, o bijelom konju – piše tu on – i o pjesmama na hrvatskom jeziku kod njega (t. j. Guarne) ni riječi.«[79] Zaključak mu je: »Samo to je utvrđeno kao povijesna činjenica, da je papa Aleksandar došao u Zadar i da ga je naše građanstvo svečano primilo. Pozniji pisci, hoteći ukrasiti vrlo jednostavno pripovijedanje salernitanskog nadbiskupa, pustiše uzde svojoj mašti i postepeno izradiše pozadinu slike.«[80] Ovo je, zapravo, teza svega pisanja pisaca talijanske orijentacije u Dalmaciji, kada pišu o ovom predmetu, a »dokaze« iznose već svaki sa svog gledišta.

I poslije se je Brunelli vraćao na ovaj predmet[81] uvijek razrađujući i produbljujući svoju tezu iz godine 1886. i potkrepljujući je novim »dokazima«. Sve je te »dokaze«, u naučnom obliku, skupio i stisnuo u svojoj »Storia della città di Zara«,[82] a svi imadu dokazati: u Zadru se pri dolasku pape Aleksandra III. nije čulo ni lauda ni kantika, a najmanje »in eorum sclavica lingua«.

Brunelli otvoreno ističe i pravi razlog, koji ga je vodio, da se dao na taj trud, kada piše: »Malo nam je do toga, da li se je papa uputio put sv. Stošije na bijelom konju ili na konju sv. Franje; naprotiv nam je do toga, da utvrdimo, što su to mogle biti pjesme na hrvatskom jeziku.«[83] Zapravo su svi ostali branioci teze, da se u Zadru pri posjetu Aleksandra III. nije čulo pjevanja na hrvatskom jeziku, ponavljali Brunellijeve dokaze u raznim inačicama i u tomu su složni. U pojedinostima su, kako će se to poslije vidjeti, među sobom i nesložni. Neki su zanijekali povijesnu vrijednost čitavome pasusu iz Bozona i – stavili točku.

S Brunellijem se potpuno slaže prof. talijanske realke u Zadru Lorenzo Benevenia u svojoj dosta zapaženoj studiji »Il comune di Zara nel secola XII«.[84] I Benevenia je potpuno zanijekao vrijednost dokaza Acta Alexandri Pontificis (t. j. podacima iz Bozona, kako ih je bio donio Roselli) o potankostima događaja u Zadru *i svega onoga, što ona donose više od Guarne*, a jedini mu je izvor dostojan pouzdanja u ovoj stvari Guarna. Iznosi iste prigovore, koje i Brunelli. Dva puta (str. 7. i 11.) pravilno zapaža, da je Aleksandar III. na putu u Mletke »inaspettato approdava a Zara«. U obranu svoje teze: latinstva Zadra, na str. 11. baš tu okolnost ističe: *»E poichè la fermata a Zara giunse inaspettata, e l'ingresso triomfale seguì tosto all'approdo«* (podcrtah ja) odmah nastavlja »sigurno ta vijest nije bila stigla ni do najbližih sela, a da bi hrvatski živalj mogao nagrnuti u takvom broju, da bi izmijenio u jedan mah bitno latinski značaj pučanstva grada Zadra«.[85] Slažemo se potpuno s njegovom tvrdnjom, *da je papa neočekivano banuo u Zadar* i da hrvatsko pučanstvo iz neposredne zadarske okolice nije imalo

kada doći papi ususret, *već da su ga pri iskrcaju dočekali sami Zadrani onako, kako su se našli i svečano ga proveli gradom.* Poslije nekoliko dana i pošto su obavljene ceremonije svečanoga ulaska pape i svite mu u grad uz laude i kantike, na vijest, da se papa nalazi u Zadru, moglo je doći i hrvatsko pučanstvo iz neposredne okolice grada. Njemu je i vijest Tome Arhiđakona nepouzdana s razloga, jer toga ne donosi Guarna.[86]

Mimoilazeći pojedinosti »dokaza« L. Benevenie o nepouzdanosti i poznijem umetku u Bozonove vijesti, donosimo njegov zaključak: »Jasno je, dakle, da prepričavanje događaja to više obiluje pojedinostima, što se više udaljuje od prvotnog zbivanja, kako je to kod Acta Vaticana, ili bolje u Aleksandrovu životopisu Kardinala Aragonskoga, što je, ako se izuzme Baronijeva prerada, jedno te isto i jednostavno plod mašte. Ništa nije dokazano više nego nam donosi salernitanska kronika: dakle nije bilo nikakve oluje, nikakva pristajanja na Palagružu i Visu; nije bilo nikakve pratnje od strane splitskoga nadbiskupa, niti ikakva posjeta crkvi sv. Stošije; nije bilo niti lauda niti kantika na hrvatskom jeziku. Sve su to izmišljotine, pa ponavljao to i Reuter i Rohrbacher kao povijesnu istinu. Možemo reći samo to, da je papa otputovao iz Vasta i pristao u zadarsku luku, gdje ga je uz počasti primio kler, knez i općina i da je prispio u Mletke nakon puta od 15 dana: ostalo je »poezija«, a ne povijest.«[87]

Kada je godine 1906. dr. prof. Matej Bàrtoli izdao svoju vrlo zapaženu studiju o dalmatskom jeziku na istočnoj obali Jadrana[88], uzeo je u kratak pretres i vijest, koja donosi, da je Aleksandar III. došao u Zadar i da su ga dočekali s hrvatskim pjevanjem.[89] Morao se i tim pozabaviti. Na to ga je nagonila njegova teza, da je koliko u Zadru, toliko i po ostalim gradovima istočne jadranske obale živio i bio u uporabi kao predominantan posebni jezik, koji je on nazvao »dalmatski« i kojega gramatiku i rječnik s vrlo mnogo truda i marljivosti je sebi postavio zadatkom da sam napiše. On je morao riješiti pitanje tih pjesama na hrvatskom jeziku prigodom papina posjeta Zadru godine 1177., inače uzalud mu trud o predominantnosti dalmatskog jezika u Zadru. Zato su i njemu, kao i prije Brunelliju i Beneveniji, Acta Alexandri Pontificis (= Bozonov Liber Pontificalis) interpolirana u XIV. stoljeću, i to baš u toj stavci. Dokazom mu je: jer to Guarna ne spominje! Nova je kod njega tvrdnja: »Pa i kad bi u izvorima to bilo tako, ne može se iz toga nikako zaključiti, da je tada u gradu Zadru slavenski elemenat tako brojno nastupio«.[90] On ide u razradi te svoje misli dalje, te postavlja pitanje na ovaj način: papa je bio pristao već prije na zemljištu Dalmacije (t. j. na Visu). Taj se glas bio prosuo po Dalmaciji (»Nun sind gewiss beim Gerücht der Ankunft „tanti ospitis"«) kao u doba dolaska dužda Orseola Petra II. u Osor, dapače i više (»und noch mehr«), pa su mase »naivčina, bolesnika i pobožnih osoba nagrnule u grad na veliku paradu, da vide čudesna ozdravljenja[91] i da dobiju sveti

blagoslov«. »Tako su mogle, piše Bartoli, hrvatske pjesme nadglasati romanske.« Ističe, da su čak i Mlečani, àla Giustiniani, kao i neki drugi stranci pobrkali dalmatski govor sa slavenskim. Njemu nije nemoguće (»Es ist daher nicht ausgeschlossen«), da su one pjesme bile i dalmatske i hrvatske i da su ih papini pratioci, koji nikada u svom životu nijesu čuli ni dalmatski ni hrvatski govor »en bloc« nazvali »lingua sclavica«, jer da se i ovu zemlju zvalo »Sclavonia«.[92]

Doista »quandoque bonus dormitat Homerus« vrijedi i za Bàrtolija, kada hoće usprkos jasnom kazivanju očevica, da se pjevalo hrvatski prigodom papina posjeta Zadru, da to nije bilo tako, već da je Bozon i kaos zajedničkoga dalmatskoga i hrvatskoga pjevanja u Zadru nazvao »in eorum sclavica lingua«!

Prvih godina po svršetku prvoga svjetskoga rata prof. Arturo Cronia je pisao »L'enigma del glagolismo dalle origini all'epoca presente«[93] ne shvaćajući pravilno tu »zagonetku« glagoljice na istočnoj obali Jadrana, niti pridonijevši išta, da se ta »zagonetka« riješi, premda mu iz tog djela viri vruća želja, da bi ju Sv. Stolica uništila. Ni on nije mogao hladno proći mimo činjenice hrvatskoga pjevanja u Zadru godine 1177. Usvojio je u cijelosti Brunellijevo mišljenje: Acta Alexandri Pontificis (= Bozon) su prerađena, odnosno pasus »in eorum sclavica lingua« je umetak iz XIV. stoljeća. Sva je njegova argumentacija identična Brunellijevoj.[94] Njemu, kao ni prije dr. Bàrtoliju, ne smeta ništa »anche se il suddetto passo fosse realmente vero e valido«, da se iz toga može zaključivati na »in eorum sclavica lingua«, kako su to učinili Milinović, Lucianović i ostali. Njemu »I famosi cantici in lingua slava« mogahu pjevati, kako prije i Bàrtoliju, one mase bolesnika, prosjaka ili seljaka, koji »dalle campagne vicine calarono a Zara«, da prime od pape blagoslov i prisustvuju rijetkom prizoru u zadarskoj povijesti. A Croniji je baš ta masa, koja je iz neposredne zadarske okolice nagrnula u grad i učinila »che i cantici slavi avranno soprafatto quelli latini[95] degli abitanti di Zara«. »Il volere ammettere – kliče on – che i veri zaratini abbiano cantato in croato sarebbe un'assurdità storica.« Njoj da se protivi i sam Codex Diplomaticus T. Smičiklasa. Zajedno s Brunellijem i Bartolijem sklon je vjerovati, da je papina svita zamijenila »dalmatski« govor, koji je tada bio predominantan u Dalmaciji,[96] s hrvatskim, jer da se je sve to odigralo »u zemljama, koje su onda izravno graničile sa Hrvatskom, t. j. zemljom, gdje se je govorilo „hrvatski"«.[97] To da su brkali neki stranci, pa čak i neki Mlečani.

Kao što je bio Dr. Bàrtoli primoran osvrnuti se na godinu 1177. i papin boravak u Zadru, kada je proučavao ostatke dalmatskoga jezika u spomenicima Dalmacije i Istre, nije mogao drugačije ni prof. Giuseppe Praga,[98] kada je proučavao stare bilježničke spise grada Splita u XIV. stoljeću.[99] I njemu su Acta Alexandri Pontificis, kao i Brunelliju i Bartoliju, interpolirana od fra Nikole Rosellija u XIV. stoljeću i kao takva nemaju nikakve dokazne moći u našem predmetu. Za Bru-

nellijeve i Bartolijeve tvrdnje, da su papini pratioci uzeli dalmatski govor u Zadru za »lingua schiava« se izražava: »Doista oštroumna nagađanja i oba vrlo opravdana s filološke strane, ali neprikladna i građena na praznome, jer *pjesme*, nije važno da li hrvatske ili dalmatske, nijesu nikada postojale do li u mašti prerađivača Akata Aleksandra III. u četrnaestom stoljeću«.[100] Prema tomu je prof. Praga ne samo najkraći u predmetu, već i najlogičniji. Za njega su ta Acta Alexandri Pontificis interpolirana u XIV. stoljeću, te se nije u Zadru godine 1177. pjevalo ni hrvatski ni dalmatski. Samo se je bio morao potruditi, da dokaže, koji su to dijelovi interpolirani, a ne onako od oka odmjeriti, da je baš interpoliran pasus »in eorum sclavica lingua«. Tu svoju dosljednost je pokazao i u svojoj »Storia della Dalmazia«,[101] gdje ne spominje ni hrvatske ni dalmatske pjesme, kada govori o boravku Aleksandra III. u Zadru.

Iza drugoga svjetskoga rata se je dr. Antonio Teja letimično navratio na ovo pitanje.[102] Njemu samo onaj može doći do zaključka o laudama i kanticima »in eorum sclavica lingua« u Zadru godine 1177., komu je nepoznata predmletačka povijest Dalmacije. On ne govori jasno, da bi Acta Alexandri Pontificis bila nterpolirana, kako to hoće njegovi drugovi, već to nekako pretpostavlja. Njemu oni, koji tvrde, da su godine 1177. papu Aleksandra III. Zadrani pozdravili pjevanjem »in eorum sclavica lingua«, kao i oni, koji hoće, da se odnosi na hrvatski jezik naredba mletačkoga senata od 21. kolovoza 1346. da se »pobunjeni Zadrani pozovu na predaju javnim izvikivanjem na hrvatskom i na latinskom jeziku s mjesta, odakle to u gradu zatvoreni Zadrani budu mogli čuti i razumjeti«[103] – mogu biti samo takovi, »kojima je nepoznato najosnovnije znanje iz prošlosti predmletačke Dalmacije«.[104] »U oba se slučaja – hoće Teja – jednostavno govori o jeziku, kojim govore stanovnici istočne obale Jadrana: *dakle se tu govori ne o vrsti jezika, nego o mjestu, gdje se govori tim jezikom*«.[105] U prvom slučaju da su padali u tu pogrešku oni, koji su naletjeli na istočnu obalu Jadrana i čuli prvi put jedan nepoznati govor, koji su oni zvali hrvatskim s više razloga (»che qualifica slava per più di una ragione«), bilo da su znali(!), da su pred više stoljeća Hrvati, uz pokolje i razaranja, doprli do obale, bilo da Jadranom gusare slavenski gusari, koje da baš godine 1177. spominje papa Aleksandar III. u pismu splitskom nadbiskupu, jer da čuju neki novi govor, dalmatski, ali taj »nema ni volje, a ni vremena, da tom govoru posveti bilo kakvu pažnju«.[106] U drugom slučaju, da su Mlečani općenito za Dalmaciju imali izraz Sclavonia bez obzira na narodnost (»a prescindere dalla nazionalità dei suoi abitanti«) još od vremena borbi sa slavenskim gusarima.[107]

Navedoh sva ta razna mišljenja zastupnika protivne teze, koja su jedinstvena u nijekanju, da bi se godine 1177. u Zadru čule laude i kantici na hrvatskom jeziku, a međusobno nekoja i kontradiktorna, kada navode i razloge svog mišljenja.

V.

Na ovako šaroliku argumentaciju protivnika naše teze osvrnuti nam se je prema skupinama argumenata, kojima brane svoja mišljenja, da naša radnja bude zaobljenija i s te strane.

A – Prva je i općenita pogreška zastupnika protivne teze, da je ono »cum inmensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua« pozniji umetak, nešto iz godine 1192., a nešto iz godine 1360., što se nijesu potrudili, da prouče povijesnu vrijednost Farlatijevih, odnosno Baronijevih Acta Alexandri Pontificis,[108] koja detaljno govore i o bijelom konju i o hrvatskom pjevanju u Zadru godine 1177.

Pravilna povijesna metoda je od njih tražila, da budu na čistu s tekstom izvora i s njegovom vjerodostojnošću u predmetu koji ih zanima bez obzira na trud i teškoće, koje takav posao sobom nužno nosi.

Toga je bio svijestan i sam Brunelli, kada se pod konac godine 1903. ponovo prihvatio ove teme[109] i uzeo Acta Alexandri Pontificis u analizu. Nije tada sigurno znao, tko im je pisac, ali je nagađao, da bi »assai probabilmente«[110] to mogao biti kardinal Bozon, prijatelj pape Aleksandra III. Imao je pred sobom ta Acta u redakciji fra Nikole Rosellija i jednostavno se postavio na stajalište, da su interpolirana nešto godine 1192. od Cenciusa, a nešto oko godine 1360. od samoga Rosellija. Sama ta konstatacija, da su interpolirana, nije ga zadovoljila. »Na pitanje pak – piše on dalje – koliko je novoga dodano staromu ovih Acta, odgovoriti će iscrpno sa svim onim sredstvima, kojima raspolaže moderna kritika, sadanji izdavači Pisaca (»Scriptores«),[111] kada budu izdali ova dva kronista.«[112] I doista je to baš za ta Acta učinio »esaurientemente con tutti quei sussidi, di cui può disporre la critica moderna« davno prije godine 1904. mgr. L. Duchesne u svom Liber Pontificalis II. godine 1892., a za Romualdovu Chronicon na isti način prof. C. A. Garufi godine 1914.–1935.

Ako im se to i moglo nekako oprostiti do godine 1892., kada je taj posao i za njih i za nas s mnogo truda i naučne akribije izvršio L. Duchesne kritičkim izdanjem svog Liber Pontificalis, gdje je utvrdio, *da postoji rukopis Bozonova djela* u kodeksu Riccardianus 228 Vatikanske biblioteke i naglasio njegovu veliku vrijednost kao povijesnog izvora za događaje, o kojima govorimo, poslije tog datuma se to ne može oprostiti ni Brunelliju, ni njegovim ostalim sljedbenicima. Znanstvena lojalnost im je nalagala, da uzmu pod nož kritike, Duchesnove znanstvene rezultate, koje je iznio koliko u svomu »Étude sur le Liber Pontificalis«, toliko i one, a to još i više, u samomu izdanju »Le Liber Pontificalis«.

Teško se oteti sumnji, da bi jednomu prof. V. Brunelliju, jednomu dr. M. Bàrtoliju, jednomu prof. L. Beneveniji i ostalima braniteljima protivne teze bilo nepoznato, tko je u znanstvenomu svijetu za studij problema kršćanske starine jedan L. Duchesne. Za neka njegova djela ističe H. Marucchi, da bi se imala nalaziti u ruci svakoga, koji proučava

kršćansku starinu, a za drugo njegovo djelo, t. j. baš za Liber Pontificalis, da bi se imao nalaziti u svakoj boljoj biblioteci.[113] Mgr. F. Bulić je još godine 1890. svratio pozornost čitatelja svoga Bullettino di archeologia e storia dalmata na Duchesnovo djelo »Origines du culte chrétien«, Paris 1899.,[114] a godine 1904. na njegovu i za dalmatinsku povijest ne indiferentnu knjigu »Le Provincial romain au XII siècle« (Mélanges d'archéologie et d'histoire, vol. XXIV, Paris-Rome 1904).[115] Kada je pak godine 1922. umro, napisao mu je vrlo topao nekrolog, u komu je pokazao njegovu veličinu.[116]

Već je Ciceron istaknuo da je »prvo pravilo povijesti, da se ne usudi reći kakvu laž; zatim, da se ne ustručava reći istinu; da u pisanju ne bi bila kakva sumnja na mržnju ili dodvaranje«.[117]

Utvrdivši, dakle, na osnovi kritičkog izdanja teksta, da je ono »in eorum sclavica lingua« poteklo iz pera očevica, padaju od sebe svi prigovori, da bi to bio pozniji umetak i s time svi zaključci, koji su iz toga izvedeni.

B – Kako smo već vidjeli, summum punctum quaestionis je ono »cum inmensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua«, pak da se vidi dalekosežnost Bozonova podatka, smatram, da je potrebno razjasniti, što su to *kantici*, a što *laude* teksta.

Kantici su pjesnički proizvodi vjerskoga oduševljenja i zanosa. Iz Staroga zavjeta prijeđoše u Novi, a vrlo rano u Novom zavjetu preuze ih i kršćanstvo u svoje bogoslužje, još onamo u apostolsko doba.[118]

Regula sv. Benedikta iz Nursije († 543) uz psalme i himne poznaje još i kantike kao djelove službenog monaškog oficija.[119] Papa Grgur Veliki (590–604) ima velikih zasluga za razvitak i uređenje brevijara na benediktinskoj osnovi, a benediktinci su bili revni širitelji tih Grgurevih reformi bilo kao vršitelji službe po rimskim bazilikama, a još više kao misionari po Evropi.[120]

Najpoznatiji su kantici onaj Bl. Djevice Marije »Veliča duša moja Gospoda« (Luk. I, 46–55), Zaharijin »Blagoslovljen« (Luk. I, 68–70) i Šimunov »Sada puštaš« (Luk. II, 29–32), koji se vrlo lako nauče napamet i kod osrednjeg prisustvovanja crkvenim službama, jer se danomice ponavljaju pri određenim službama u crkvi.

Kada su ih Zadrani, po svjedočanstvu Bozonovu, pjevali iz svega glasa (»altisone resonantibus«) pri papinu posjetu gradu Zadru na hrvatskom jeziku, znači, da su ih znali napamet. Morala je te kantike pjevati masa građana Zadra prateći u procesiji papu gradom, a ne samo kler, pa bio on, kao što s pravom možemo i pretpostaviti, i brojan u Zadru, kada se to usjeklo u pamet Bozonu, da se je te okolnosti sjećao i čitavu godinu dana kasnije, pa i više, kada je pisao ovaj pasus, da mu je to ostalo u glavi uza sve one razne utiske, što ih je dobio na tom putu prateći papu. Usjeklo mu se to kao *nešto veličanstveno, a k tomu i još nešto neobično, da je smatrao potrebnim to posebno istaći u životopisu papinu.*

Suvišno je govoriti, da su ti kantici bili *isključivo vjerske sadržine.* Ta radi se o vjerskom činu, koji je dio bogoslužja, *a budući da su i kantici dio bogoslužja,* ispravan je zaključak, da je kler i puk pjevao one kantike, *koje je inače upotrebljavao u svojim crkvama.*

Laude imaju svoj početak još u doba rimskih careva, kada se pri izboru cara nosila po carstvu njegova slika i izlagala u gradovima po javnim mjestima, da je narod časti i aklamira. To se obavljalo i u pojedinim svečanim zgodama po cirkusima i javnim mjestima, gdje se običavao skupljati narod. Kad je po milanskom ediktu (god. 313) kršćanstvo postalo u ispovijedanju vjere ravno s poganstvom, a poslije zadobilo i mjesto državne religije, onda su počeli i po kršćanskim hramovima aklamirati careve i njihove slike. Paulus Diaconus donosi, da je car Mauricije (582–602) po izboru za cara pošao u cirkus »i pošto su ga pozdravili s laudama, razdijeli puku darove«.[121] Na dan krunidbe Karla Velikoga (na Božić godine 800.) papa je s klerom dočekao cara na stepenicama crkve i »dok je dolazio (t. j. car Karlo), pjevahu mu laude«.[122] Na istoku su se sačuvale laude na Jonskim otocima, koji su bili izvan Turske, po pričanju Luciusovu, do XVII. stoljeća.[123]

Kao pjesnički sastavci vjerskoga sadržaja Laudes su *pučkoga podrijetla i sadržaja i nepoznate liturgiji u užem smislu te riječi.* Vrlo rano ih je narod pjevao na slavu Božju, Bl. Djevice i svetaca. Iako su te prve Laudes bile latinske – opaža prof. M. Pelaez – *ne može se zanijekati, da ih nije bilo i na pučkom jeziku,*[124] kako donosi Bozon, da je to bio slučaj u Zadru pri papinu posjetu na hrvatskom jeziku – »in eorum sclavica lingua«.

U Dalmaciji se prvi put spominje pjevanje lauda, kad su, uz ostale, i Zadrani obećali duždu Petru II. Orseolu (na Spasovo godine 1000.), da će »u svečane dane, kada su u crkvama običavali izlaziti sa svečanostima lauda, ime samog dužda proslavljati pohvalama lauda poslije careva imena«.[125] Andrija, sin Bele III., spominje u povlastici, koju je godine 1200. dao Trogiranima kao herceg Dalmacije, Hrvatske i Huma, kako su mu god. 1192. u Trogiru pjevali laude.[126]

Najstariji tekst zadarskih lauda sačuvao se iz godine 1113.–1115.,[127] a glasi:

»Laus quae in Pascha et Natali die post Evang(elium) dic(itur).

Exaudi Christe III. Christus vincit. Christus regnat. Christus imperat III. Paschali summo Pontifici, et universali Papae salus et vita perpetua III. Colomanno Ungariae, Dalmatiae et Chroatiae almifico Regi vita et victoria. Stephano clarissimo regi nostro vita et victoria. Gregorio venerabili Jaderae Praesuli salus et vita. Cledin inclyto nostro comiti vita et victoria. Cunctis inclytis vita.«[128]

Laude su se pjevale u stolnoj crkvi sv. Stošije na svečanoj misi Božića i Uskrsa iza epistole. Dva bi se svećenika-kanonika uspela na propovijedaonicu, misa bi se prekinula kroz to vrijeme, i u tišini veličanstvenim bi hramom odlijegali napjevi lauda.

Ove laude i kantike, o kojima govori Bozon, nije pjevala u Zadru kakva besformna masa, već ondanji »službeni« Zadar uz prisustvo svog »službenog« aparata, koji je tom izuzetno svečanom zgodom reprezentirao Zadar. *Tko su to bili, vrlo dobro se je uvjerio glavom sam Bozon za svoga četverodnevnog boravka u Zadru i ophođenja s predstavnicima grada i od njih samih doznao u kojem se to jeziku pjevalo.* Pa kada je lapidarno napisao, da su te laude i kantici odzvanjali »altisone« baš »in eorum sclavica lingua«, *znači da je opći i glavni utisak dobio, da su Zadrani Hrvati.* Onu manjinu romana, koja je bila u gradu, Bozon i ne spominje. Njemu je jezik Zadrana – »sclavica lingua«.

Kako se s pravom ima pretpostaviti, da su tom zgodom Zadrani u crkvi pozdravili papu »in eorum sclavica lingua«, pravilan je zaključak, da su tim jezikom obavljali i službu Božju u gradu.[129]

Ovi su zaključci pravilno izvedeni iz vijesti svjedoka de visu et auditu, o čijoj vjerodostojnosti ne može biti bilo kakve opravdane sumnje.

C – Logički je zaključak, ako su se o papinu boravku u Zadru godine 1177. pjevale pjesme »in sclavica lingua«, *da je i narod, koji ih je pjevao bio hrvatski.* A to se kosi s tezom protivnika, da je tada u Zadru romanski ili dalmatski govor bio predominantan.[130] A da se otkloni nužnost tog zaključka, koji izlazi iz Bozonove pretpostavke »in eorum sclavica lingua«, oni, koji su i dopuštali, da bi taj stavak mogao biti i ne interpoliran,[131] ustvrdiše: a) jedni, da su te pjesme pjevali ne Zadrani, već ona masa Hrvata, koja da je tom zgodom nagrnula u grad iz njegove neposredne okolice[132] i da su tako mogle hrvatske pjesme nadglasati dalmatske;[133] b) drugi, da su te pjesme bile dalmatske i da su ih papini pratioci uzeli za »sclavica lingua«; c) napokon, da su se tom prilikom u Zadru pjevale i hrvatske i dalmatske pjesme,[134] a da su to oni iz papine pratnje uzeli za »lingua sclavica«.

Na a) je pravilno odgovorio već odavna njihov sumišljenik L. Benevenia (str. 167, 168 ove radnje), *kada je istakao, da je papa neočekivano banuo u grad i da se je iskrcao odmah po dolasku, kada živalj iz okolice nije mogao, a niti je imao vremena, da mu pri iskrcaju i svečanom ulazu u grad dođe ususret.* Zadrani su se pokazali pred papom i njegovom svitom onakvi, kakvi su se našli, kad je *neočekivano* banuo u njihov grad.

Ad b) Jedno je činjenica, da je u Zadru živio uz hrvatski jezik i dalmatski govor, a drugo je tvrdnja, da je dalmatski bio u Zadru i predominantan. Koliko je ono prvo istinito i dokazano, toliko je ovo drugo neistinito i nedokazano. Na Krku je, na pr., živio do XIX. stoljeća dalmatski govor, ali bi bila grdna pogreška iz toga izvući zaključak, da je on bio na Krku i predominantan.

Još je Lucius na osnovi dalmatinskih isprava zaključio, da je nekadanji dalmatski govor bio bliži govoru Apulije i Picena nego Lombardije i Mletaka.[135] Papin pratilac Guarna je bio iz Sicilije, a Bozon je većinom živio u Rimu. Naivno je tvrditi, da su ova dva učena muža

iz Italije, čuvši tobožnji zadarski dalmatski govor, mogli ga uzeti za »sclavica lingua«. Da se čovjek uvjeri o tomu, dosta je pogledati u izdane spomenike tog dalmatskog govora kod Jirečeka (Die Romanen II, 1–19) i tu pismo zadarskoga plemića Teodora de Fumato, koje je godine 1325. upravio kancelaru Dubrovačke Republike Pone de Stambertis de Pistorio, da se vidi, koliko je naivna tvrdnja, da bi jedan intelektualac, koji je vrlo dobro poznavao Italiju i njezin govor, kako je to bio Bozon, mogao dalmatski govor, pa i ne čuo ga nikad prije u životu, zamijeniti s hrvatskim.[136] Pretjerano je i ono, što je u prvoj polovini XV. stoljeća pisao rektor gradske škole u Dubrovniku Philippus de Diversis de Quartigianis iz Luke (Lucca u Italiji) u Toskani (1434–1440) za dalmatski govor u gradu Dubrovniku »da ga mi Latini ne možemo razumjeti, ako nijesmo nešto, dapače i dosta, navikli na taj govor (barem sluhom)«.[137]

Bozon je bio visoki funkcionar Rimske Kurije, muž široke naobrazbe i velika duha te je vrlo dobro poznavao njezin stil. Pa kada je napisao »in eorum sclavica lingua«, a nije »in eorum dalmatica«, ili »veneta«, odnosno »italica«, imao je za to razloga.

Jedan analogan slučaj, doista punih 400 godina iza toga događaja, donosi nam, da Rimska kurija zove hrvatski jezik u Zadru »Jadrense idioma«. Iza smrti, naime, ninskoga biskupa Marka II. Loredana (1557–1577), Mlečanina, koji je bio i »perpetuus administrator« zadarske nadbiskupije, predlaže kardinal Albano u konzistoriju od 13. stud. 1577. za kandidata zadarske nadbiskupske stolice mletačkoga plemića Natala Veneriusa (Venier). Nabrajajući njegove prednosti za tu stolicu naglašuje, da je »in Jadrensi idiomate plene instructus«.[138] Ovdje je jasno, da je u stilu Rimske kurije »Jadrense idioma« isto što i hrvatski jezik, jer se predlaže mletački plemić, za koga je suvišno, da ne kažem i smiješno, isticati, da pozna i mletački govor.

Ad c) Dopustiti, da su se u Zadru *simultano* pri papinu posjetu pjevale dalmatske i hrvatske laude i kantike znači dopustiti, da je to bila grdna demonstracija i uvreda gostu i njegovoj pratnji. A to bi Bozon, kada je opisao tolike detalje, doista i bio opisao. Dopustiti, da su se te dalmatske laude i kantici izmjenjivali s hrvatskima *successive*, doista ni to ne bi izmaklo bilo Bozonovu oštru oku. *Ali on ni jednom riječju tom zgodom u Zadru i ne spominje dalmatskog govora.* Naprotiv, njemu se papa nakon četverodnevnog boravka u Zadru vozi put Mletaka »kroz hrvatske otoke i primorske malene gradove Istre« (»per Sclavorum insulas et maritimas Ystrie modicas civitates«).

D – Ostaje nam još, da se obazremo na jednu teškoću, koju svi protivnici naše teze jednodušno iznose i prividno s dosta uvjerljivosti.

Kada Bozon opisuje, da su došli prve nedjelje iza odlaska iz Vasta, prije istoka sunca, »ad civitatem Iaderam«, neposredno dodaje za Zadar »que sita est in capite Ungarici regni«. Iz toga se teksta hoće, da je

Bozon ustvrdio, kako je Zadar tom zgodom bio u kraljevini Ugarskoj, a da je u stvari bio zadarskim knezom mletački plemić Ruggero, rectius Dominik Mauroceno i Zadar pod mletačkom vlašću.

Iza pobune Zadrana protiv Mlečana u drugoj polovini god. 1187.,[139] potjeravši svog kneza Dominika Maurocena, grad se predade hrvatsko-ugarskom kralju Stjepanu III. Dužd Vital Michiele II. na brzu ruku skupi tridesetak galija i udari (1168) na Zadar. Ali ovaj put bez uspjeha. Tek dvije godine iza toga, kada se Stjepanova vojska u ratu s Bizantincima zadržavala oko Splita i dužd ozbiljno pritisnuo Zadar s kopnenom vojskom i jakom mornaricom, kraljeva vojska nagne pod Zadrom u bijeg ostavivši pod gradom šatore i zairu, a Zadranima ne preosta drugo, nego da se predadu Mlečanima 1170. Tako je Zadar ostao pod mletačkom vlašću deset godina, t. j. do godine 1180.[140]

Dominik Mauroceno je utvrđen kao zadarski knez od kolovoza godine 1174. do 14. svibnja 1180.[141]

A kako onda složiti s tom činjenicom Bozonovu tvrdnju, da je za posjeta papina Zadar »in capite Ungarici regni«? Što zapravo znači ta rečenica?

Prije svega smo utvrdili, da je taj stavak »in capite Ungarici regni« izišao iz pera očevica tih događaja, Bozona. Dakle, nije to, kako hoće protivnici naše teze, nikakva poznija interpolacija, a još manje treba radi toga uskratiti vjerodostojnost čitavu Bozonovu pripovijedanju o zbivanjima u Zadru tom zgodom. Pravilna povijesna metoda nas upućuje, da nastojimo razriješiti tu prividnu nejasnost, a nikako da se zaniječe vjerodostojnost podatku svjedoka »de visu et auditu«.

Ogledamo li pak *leksičko* značenje riječi »caput« kod srednjovjekovnih pisaca, nalazimo, da uz razna značenja ima još i značenje »granica«, »rub«, »kraj«. »Caput Germaniae Rhenus dicitur respectu Galliae, quod hanc ab illa separet« – piše du Cange.[142] On to značenje uzimlje iz Vita S. Emmer. u stavku, koji govori, kako taj revni misionar prelazi rijeku Loiru (= Liger starih izvora) i propovijeda vjeru po istočnim graničnim predjelima Galije sve do rijeke Rajne, koja dijeli Galiju od Germanije,[143] i preko nje.

Analogno ovome bi se i onaj Bozonov pasus »in capite Ungarici regni«, a da se ne nanese sila tekstu, moglo shvatiti, da je Zadar »na granici, na rubu« kraljevine Ugarske, ne ulazeći u pitanje, da li neposredno tik u njoj ili neposredno tik izvan nje. Pogotovo kada se ima na pameti, da je u to doba Zadar bio u mletačkoj vlasti, te su se na tom vrlo uskom pojasu primorja dodiravale granice obiju država.

Gore spomenusmo, da je Bozon pisao svoju biografiju Aleksandra III. u dva navrata. Drugi dio, t. j. onaj pasus o boravku pape u Zadru, kako je utvrdio Duchesne, pisao je poslije papina povratka iz Mletaka u Rim, t. j. poslije 12. ožujka godine 1178.[144] A kako je zadnja bilješka u Bozonovu rukopisu od 10. srpnja 1178. i tu prekinuto djelo, da su ostale zadnje tri godine Aleksandrova pontifikata neopisane, uzimlje se, da je Bozon ne dugo iza toga datuma i umro.[145]

Na ispravi pak Aleksandra III., izdanoj iz Laterana »XII kalendas iulii,[146] indictione XI, incarnationis dominicae anno MCLXXIX, pontificatus vero D(omini) Alexand(ri) P(a)p(ae) III anno XIX«, kojom papa potvrđuje prava i povlastice kölnske crkve, nalazi se vremenski zadnji potpis kardinala Bozona.[147] U dataciji ove listine je izdavač XI. indikciju teksta ispravio u XII., a godinu vladanja pape XIX. teksta u XX. uzevši za osnovku godinu datacije u listini 1179.

Papina je kancelarija od godine 1145. do 1300. upotrebljavala dataciju po calculus Pisanus,[148] a 20. godina vladanja Aleksandra III. je padala u razdoblje od 8. rujna 1178. do 8. rujna 1179., baš u doba izdanja spomenute listine 19. srpnja 1179., a dan datacije listine pada u XII., a ne u XI. indikciju.

Iz ovoga se potpisa kardinala Bozona zaključuje, da je bio na životu još 19. srpnja godine 1179.

Nije isključena mogućnost, da je Bozon za neko vrijeme nadživio cara Emanuela II. Komnena, koji je umro 24. rujna 1180. To više, što nije fiksiran datum Bozonove smrti. Fiksiran je terminus ante quem non, t. j. 19. srpnja 1179., ali nije onaj post quem non. Nije ništa ni pretjerano, a ni nemoguće, ako se ovaj protegne do konca godine 1180., ili prvih početaka 1181.

Emanuelovom smrću je pala »strašna moć Vizantije« i »nikad nije više od nje zaprijetila ni najmanja opasnost Ugarskoj i Hrvatskoj; štaviše, njihov kralj, sada poslije oslabljenja vizantinske moći, mogao to lakše i uspješnije provoditi svoje političke težnje na Balkanskom poluotoku«.[149] A Mlečani su izišli vrlo oslabljeni iz borbe, u koju su se bili upleli s carem Emanuelom II. Pomorska im je snaga opala, u ratu se istrošili, a trgovinu su mletačku istiskivali Ankonjani i Pižani. Pa i pučanstvo je Serenissime prorijedila kuga, a trgovci osiromašili.[150] Po sebi je shvatljivo, da je »buntovni Zadar« to stanje hitro iskoristio i da je potjerao mletačkoga kneza i dao se u zaštitu ugarsko-hrvatskoga kralja Bele III. još potkraj god. 1180. ili, kako Šišić hoće da je to moglo biti najkasnije u početku 1181.[151]

Imajući to na umu, nije isključena mogućnost, da bi Bozon pisao onaj pasus »in capite Ungarici regni« baš u vrijeme pobune i otpada Zadrana od Mletaka, kada se Italijom pronijela ta vijest.

Pa i kada se taj stavak promatra u svojoj *stilskoj* dikciji *gdje je on dodan kao umetnuta rečenica*, koja ima da pobliže označi imenicu »Zadar« – tu se opisuje, kako je papa s pratnjom došao rano jutrom prije istoka sunca u Zadar »ad civitatem Iaderam, que sita est in capite Ungarici regni« – dobiva se utisak, da bi vrlo lako, za potpunije shvaćanje, mogao glasiti i »ad civitatem Iaderam, que sita est (NUNC) in capite Ungarici regni«.

Ovo se ne bi nikako kosilo ni s utvrđenim datumom Guarnine smrti 1. travnja 1181., jer je po ovoj kombinaciji Guarni ostajalo vremena, da upotrebi Bozonovo djelo, a njegovu je zavisnost od toga djela utvrdio C. A. Garufi.

BILJEŠKE

[1] Zapravo mu je potpuni naslov »Ecclesiastica historia integram Ecclesiae christianae ideam quantum ad locum, propagationem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, caerimonias, gubernationem, schismata, synodos, personas, miracula, martyria, religiones extra Ecclesiam et statum imperii politicum attinet, secundum singulas centurias perspicuo ordine complectens, singulari diligentia et fide ex vetustissimis et optimis historicis, patribus et aliis scriptoribus congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica 1559–1574.« – Ispor. Dr. J. Jelenić, Povijest Hristove crkve I, Zagreb 1921, XXXVII–XXXVIII.

[2] Ispor. Dr. J. Jelenić, sp. dj. I, XXXVII–XXXVIII.

[3] Cezar Baronije (* u Sori u Kampaniji 31. X. 1538., † u Rimu 30. VI. 1607.), oratorijevac, poslije i kardinal rimske crkve, crkveni povjesničar. Odlučio se je na pisanje svojih Anala po nagovoru sv. Filipa Nerija još u svojoj 20. godini, a djelo napisao nakon duge priprave. Svrha je djela pobiti netočnosti centurijatora (Ispor. Dr. J. Jelenić, sp. mj.; Treccani, Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti VI, Milano 1930, 225–227; Dr. M. Buchberger, Lexicon für Theologie und Kirche I, Freiburg im Breisgau 1930, 986).

[4] Ispor. Dr. J. Jelenić, sp. mj.

[5] Imenovan kardinalom god. 1351.–1362.

[6] Rerum Italicarum scriptores III/1, Mediolani 1723, 448–475.

[7] Illyric. Sacr. V, Venetiis 1775, 60.

[8] C. F. Bianchi, Zara cristiana I, Zara 1877, 105, 106. – Za talijanske okupacije Dalmacije 1918.–1941. ova je spomen-ploča bila uklonjena sa svog mjesta. Poslije oslobođenja je nastojanjem konzervatora umjetnina i spomenika G. Oštrića postavljena ponovo u stolnu crkvu sv. Stošije.

[9] Sp. dj. I, 39

[10] Sp. dj. I, 131, 132: »Sotto la dominazione degli Slavi s'introdusse in Zara la lingua loro in alcune parti della Liturgia«.

[11] »Onde troviamo nel solenne ingresso che fece nella città nostra nel 1177 papa Alessandro III „immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua"«, sp. dj. I, 131, 132.

[12] Š. Milinović, Crtice o slavenskoj liturgiji, Zadar 1880, 94, 95, 158–160.

[13] V. Jagić, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga I, Zagreb 1867, 121.

[14] M. Lucianović, Storia della letteratura slava (serba o croata) dalle origini ai giorni nostri I, Spalato 1890, 41, 42.

[15] C. F. Bianchi, sp. dj. I, 131, 132.

[16] Š. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslovenske I, Rieka 1864, 129; II, Rieka 1869, 338.

[17] Dr. I. Strohal, Pravna povijest dalmatinskih gradova I, Zagreb 1913, 110.

[18] Teško je reći zašto stariji pisci dalmat. prošlosti, kao Kreljanović-Albinoni (Memorie per la storia della Dalmazia II, Zara 1809, 36, 39), G. Cattalinich (Storia della Dalmazia III, Zara 1835, 10, 11), Gianantonio Bomman (Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna II, Venezia 1775, 165, 166) i V. Lago (Memorie sulla Dalmazia I, Venezia 1865, 175) govoreći o boravku Aleksandra III. u Zadru govore i o bijelom konju i o svečanostima u gradu tom prilikom – ali nigdje ne spominju ono »in eorum sclavica lingua«. Neki znakovi govore, da su imali pred očima i Farlatija.

[19] Vitaliano Brunelli (* Ancona – Italija, 22. XI. 1848., † Zadar, 22. VI. 1922.) dugogodišnji profesor talij. gimnazije u Zadru, plodan povijesni pisac ekstremne talijanske orijentacije, što izbija iz svih njegovih djela. (Ispor. za biografiju i djela La Rivista Dalmatica XV/2 Zara 1934).

[20] »A proposito d'un iscrizione nella nostra basilica metropolitana.« U: Il Dalmata XXI, Zara 1886, br. 10.

[21] Lorenzo Benevenia (* Zadar, 1. VIII. 1849., † Zadar, 7. XII. 1914.), profesor talijanske realke u Zadru, poslije i u Pulju, uvaženi pisac nekih studija iz prošlosti Zadra, talijanske orijentacije. (Ispor. Il Dalmata XLIX, Zara 1914, br. 87.)

[22] Rivista Dalmatica II/1, Zara 1900, 6–15.

[23] Dr. Matteo Bàrtoli (* Labin – Istra, 22. XI. 1873., † Turin, 20. I. 1946.), sveučilišni profesor u Turinu, uvaženi lingvist na polju romanistike, koji se pročuo svojim djelom »Das Dalmatische« (Schriften der Balkankommission, Lingvist. Abt. IV/1, 2, Wien 1906).

[24] Arturo Cronia (* Zadar, 13. XII. 1896. –), ispočetka profesor srednjih škola u Zadru, poslije sveuč. profesor talij. knjiž. u Brnu, Vratislavi, Padovi i na koncu u Bologni. Objelodanio je dosta radova iz područja slavenskih književnosti.

[25] Zara 1922/1925, 67, 68.

[26] Sv. XXIV, Berlin 1902, u raspravi Kleinere Beiträge zur serbokroatischen Literaturgeschichte, 217.

[27] »Ja, wenn Baronius gut informirt war, besitzen wir in seiner Erzählung von dem Papst Alexander III. im J. 1177 in Zara bereiteten Empfange, das direkte Zeugniss, dass solche Kirchenlieder thatsächlich wenigstens in der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts in Dalmatien gesungen wurden«, sp. mj.

[28] Split 1922, 42.

[29] Lioubliana 1919, 18.

[30] I, Paris 1934, 380–382.

[31] Na pr. dr. F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301) I, Zagreb 1944, 100; dr. G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, 177.

[32] U: Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento (Muratori, Rerum Italicarum Scriptores VII/1, fasc. 127, 166, 221, 283–284, Bologna 1914, 1919, 1928 i 1935).

[33] Sp. dj. fasc. 284, str. 301–441.

[34] C. A. Garufi, sp. dj., fasc. 283–284, str. XXXI.

[35] C. A. Garufi, sp. dj., fasc. 283–284, str. XXVIII, XXXII.

[36] C. A. Garufi, sp. dj., fasc. 283–284, str. XXXII.

[37] C. A. Garufi, sp. dj., fasc. 283–284, str. XXV.

[38] »copiò spesso e volentieri a lungo le notizie relative ai papi, principalmente secondo il »Liber Pontificalis« nella redazione del cardinale Boson«, sp. dj., fasc. 283–284, str. XXVI.

[39] Edit. Treccani, sv. XVIII, Milano 1933, str. 28, s. v. Guarna.

[40] Podcrtah ja.

[41] »e al pari di loro »sub specie aeternitatis«, intese la storia come una cronaca dell'umana collettività universale; val quanto a dire, come una catena di fatti e d'avvenimenti naturali ed umani superficialmente notati nei quali s'attua la volontà divina a cui l'uomo non può mai sottrarsi«, sp. dj., fasc. 283–284, str. IV.

[42] Dosad jedini papa, koji je bio Englez (Isp. J. Marx, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Trier 1919, 372). – Neki bi htjeli, da se je i Bozon zvao Brekspeare (V. Brunelli u Il Dalmata XXXIX/1, Zara 1904.) kao i Hadrijan IV., a neki, da mu je bio rođak, čak i nećak (Alberto Pincherle u Treccani, sp. dj. VII. Milano 1930, s. v. Bosone; Ch. Grenz u Buchbergerovom Lexiconu für Theologie u. Kirche II, Freiburg i. Breisg. 1931, 448).

[43] Izabran 7. rujna god. 1159. (Isp. A. Cappelli, Cronologia, cronografia e calendario perpetuo, Milano 1930, 257).

[44] Izabran 7. rujna god. 1159., a umro 20. travnja 1164. (Isp. A. Cappelli, sp. dj., 257).

[45] Isp. A. Cappelli, sp. dj. 258.

[46] Isp. L. Duchesne, Le Liber Pontificalis, texte, introduction et commentaire II, Paris 1892, str XXXIX–XL. – Koliko za biografiju i djela kardinala Bozona, toliko i za Liber Pontificalis upotrebljavam rezultate L. Duchesna, kako će se to vidjeti u samoj radnji.

[47] L. Duchesne, sp. dj. II, str.XL; A. Cappelli, sp. dj., 259.

[48] L. Duchesne, sp. mj.

[49] Sp. dj. II, str. XL. – Poslije ćemo se obazreti na ovu Duchesne-ovu kombinaciju.

[50] Isp. L. Duchesne, sp. dj. II, str. XXXVII.

[51] Isp. Duchesne, sp. dj. II, str. XXXVIII.

[52] »beaucoup plus ancien. Il a été formé par le cardinal Boson, maître de la chambre apostolique sous Hadrien IV et Alexandre III de 1154 a 1176« (Duchesne, sp. dj. II, 351).

[53] »Praesentem librum ordinavit et scribi fecit reverendissimus in Christo pater et dominus Fr. Nicolaus, cardinalis Aragoniae, quem compilavit ex diversis registris et ex libris camerae apostolicae et ex aliis etiam libris et chronicis diversis cum magna diligentia et labore« (L. Duchesne, sp. dj. II, XXXVIII b).

[54] L. Duchesne, sp. dj. II, str. XXXIX a.

[55] Annales Ecclesiastici XII, Coloniae Aprip. 1613, 703–704.

[56] Isp. G. Cappelletti, Storia della repubblica di Venezia dal suo principio sino al giorno d'oggi II, Venezia 1850, 41, 42.

[57] III, Mediolani 1723, 448–475.

[58] Duchesne Louis-Marie-Olivier (* 13. IX. 1843. St. Servan (Bretagne), † 21. IV. 1922 Rim), po zvanju profesor, jedan od najmarkantnijih učenjaka Francuske, osobito na polju kršćanske arheologije i starokršćanske povijesti, odlični vladalac povijesnim izvorima i majstor oštroumne kritike. Trajne vrijednosti je njegov Liber Pontificalis i Martyrologium Hieronymianum (Acta SS. Nov. II, 1894), koji je izdao zajedno sa svojim učiteljem G. B. de Rossijem. Glavno mu je djelo Histoire ancienne de l'Église u 3 sveska (Paris 1906–1910). Četvrti svezak je poslije autorove smrti izdao 1925. Quentin. (Isp. Dr. M. Buchberger, sp. dj. III, Freib. i. Br. 1931, 477, 478; Treccani, sp. dj. XIII, Milano 1932, 248; Fr. Bulić, Mgr. Louis Duchesne. Nekrolog. U Vjesniku za arh. i hist. dalm. XLV, Split 1922, 164–171).

[59] Liber Pontificalis je zbirka životopisa papa, sastavljena od raznih auktora u razna vremena po raznim rukopisima i drugoj građi. Danas se je na čistu s činjenicom, da su tu bile razne redakcije od prve za pape Bonifacija II. (530–532) pa do u XV. stoljeće. Pripada »možda među najvažnije izvore srednjovjekovne povijesti«, kako o tom djelu kaže prof. Raff. Morghen (»che è forse tra le fonti piu importanti della storia del Medio evo«, Treccani, sp. dj. XXI, 47, 48). Do sada je najbolje izdanje ono Duchesnovo. – Prvi dio Duchesnova izdanja obuhvaća živote papa do Stjepana V. (885–891), a drugi dio, što je za našu tezu osobito važno, obuhvaća rad nastavljača. I baš ovaj drug dio ima veliku vrijednost kao povijesno vrelo, jer su ga napisali suvremenici, a često i očevici. (Isp. Raffaello Morghen, Treccani, sp. dj. XXI, Milano 1934, 47, 48; F. X. Seppet u Buchberger, sp. dj. VI, Freiburg i. Br. 1934, 551, 552; H. Marucchi, Élémenta d' archéologie chrétienne I, Paris-Rome 1906, str. VI).

[60] Sr. L. Duchesne, Étude sur le Liber Pontificalis, Paris 1877.

[61] I, Paris 1886; II, Paris 1892.

[61a] L. Duchesne, sp. dj. II, str. XXXIX a.

[62] Edit. Rački, Zagreb 1894, 72.

[63] Kod C. F. Bianchi, Zara cristiana I, 39.

[64] »L'accordo di Anagni segnò il principio di uno sgretolamento della lega«, L. Salvatorelli, Sommario della storia d'Italia dai tempi preistorici ai nostri giorni, Torino 1943, 192; isp. i Cesare Balbo, Storia d'Italia dalle origini fino ai nostri giorni. Sommario a cura di Fausto Nicolini I, Bari 1913, 196–211.

[65] L. Salvatorelli, sp. dj. 192.

[66] L. Duchesne, sp. dj. II, 436, 437.

[67] Romualdi Salernitani Chronicon, edit. C. A. Garufi fasc. 221, Bologna 1928, 270.

[68] Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, edit. Rački, Zagreb 1894, cap. XXI, str. 72.

[69] C. F. Bianchi, Zara cristiana I, 39.

[70] Izaslanici kralja Vilima II. sicilskoga na pregovorima o miru u Mlecima, za koje spominje Guarna da su pratili papu na tom putovanju, bili su sâm Romuald Guarna, salernitanski nadbiskup i Roger, knez Andrije, veliki connetable i vrhovni sudac cijele Apulije i Caserte (»Rex autem W(ilhelmus) Romualdo secundo Salernitano archiepiscopo et Roggerio comiti Andrie magno comestabulo et magistro iustitiario totius Apulie et Terre Laboris per litteras suas dedit in mandatis ut honorifice preparati simul cum papa in Lombardiam pergerent, et pro parte regis componende pacis cum imperatore tractatui interessent.«) Guarna, Chronicon, sp. dj., fasc. 221, str. 269–270). U govoru svomu pred carem u Mlecima nastupa Guarna zajedno s knezom Rogerom kao poslanik sicilskoga kralja (Isp. Guarna, sp. dj., sv. 283–284, str. 290). – Njih spominje i Bozon, kada nabraja pratnju, s kojom je papa

ušao u Zadar. Uz kardinale nabraja i »R(omualdo) quoque Salernitano archiepiscopo, et R(ogerio) illustro comite«. (Isp. stavak na str. 164 ove radnje.)

[71] – T. j. devetoga ožujka, jer je godine 1177. Uskrs bio 24. travnja (Isp. A. Cappelli, Cronologia, cronografia e calendario pertuo, ²Milano 1930, 259, 102).

[72] – T. j. 13. ožujka.

[73] – T. j. 23. ožujka. Oblik *stans* mjesto običnijeg *exiens* (Isp. H. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und Neuzeit, Hannover u. Leipzig 1898, 15).

[74] – Isp. kod Guarne »et dominico die primo uenturo«, t. j. 13. mjeseca ožujka.

[75] Bozon sv. Stošiju u Zadru zove »djevicom« (virgo) kao i oko polovine X. stoljeća Porfirogenet (De adm. imper. cap. 29, Rački Documenta 404). To je u skladu sa starom zadarskom predajom, kako je zadržana i u »Narratio historica circa B. Anastasiam Virginem et Martirem, desumpta ex manuscripto asservato in Archivio Rev. mi Cap. li Jaderanae Ecc. lae« u prijepisu iz godine 1658. (Državni arhiv u Zadru – Miscellanea sv. III, pozic. br. 2, str. 90–92), koju je prepisao te godine doktor obaju prava Jeronim Ghrysogono, zadarski plemić. Ghrysogonov je predložak vrlo star »a libro membranarum antiquissimo, existente in monasterio eiusdem S. Martiris (t. j. s. Krševana) in ipsa civitate«. Ovo bi bio jedan dokaz više, da je Bozon u Zadru toliko toga saznao od zadarskih građana, pa i tu okolnost, da je zadarska sv. Stošija držana »djevicom«, a ne »udovicom«, kako ju poznija legenda zadarske crkve, suglasno s rimskom, koja je Bozonu bila i te kako poznata, do danas drži.

[76] T. j. 17. ožujka.

[77] Na spomen-ploči u crkvi sv. Stošije ne stoji »canticis sclavicis« već »illyricis« i to u stilu austrijske politike »lingua illirica«, »seminario illirico« – i ovomu slično.

[78] Il Dalmata XXI, Zara 1886, br. 10.

[79] Il Dalmata, sp. mj.: »Di cavallo bianco quindi e di canti in lingua illirica egli non fa parola«.

[80] Il Dalmata, sp. mj.: »è storicamente assodato solo questo, che cioè papa Alessandro arrivò a Zara, e fu accolto festosamente dalla nostra cittadinanza. Gli scrittori sussequenti poi, volendo aggiungere le frange all'indicazione semplicissima dell'arcivescovo di Salerno, giocarono allegramente di fantasia e formarono un po'alla volta lo sfondo del quadro.«

[81] Il Dalmata XXXIV, Zara 1899, br. 89; Il Dalmata XXXIX, Zara 1904, br. 1–3.

[82] I, Venezia 1913, 345–348.

[83] Il Dalmata XXXIX/3, Zara 1904: »Che il papa si sia recato a santa Anastasia su un cavallo bianco o sul cavallo di san Francesco a noi poco importa; interessa invece di stabilire cosa potessero essere stati quei cantici in lingua schiava.«

[84] Rivista Dalmatica II/1, Zara 1900, 6–15. – U ovoj raspravi str. 7., bilj. 1. donosi Benevenia, da je njegova studija i odnosni pasus o Aleksandru III. u Zadru bila gotova, kada je Brunelli iznio svoju tezu i obrazloženje u listu Il Dalmata XXXIV, Zara 1899, br. 99 i da su im rezultati isti; ali da on isto to iznosi sada na javu.

[85] Sp. mj.: »non certo la novella era arivata diggiá alle vicine ville, perchè l'elemento slavo v'accorresse così numeroso da snaturare d'un tratto il carattere essenzialmente latino della popolazione di Zara.«

[86] Sp. dj., 12, 13.

[87] Sp. dj., 15: »Vedesi dunque come il racconto quanto più lontano dell' avvenimento, tanto più abbondi di circostanze, tali che, come negli Atti Vaticani, o meglio nella Vita di Alessandro del cardinale d'Aragona, lo che, salvo il rimaneggiamento del Baronio, e tutt'uno, si dimostrano effetto di mera fantasia. Nulla è comprovato più di quanto volle narrarci la cronaca Salernitana: punto burrasche quindi, punto approdi a Pelagosa e Lissa, non accompaganmento da parte dell'arcivescovo di Spalato, ne visita alla chiesa di Santa Anastasia, ne laudi e cantici in lingua schiavona; foli tutte, se pure ripatute come verità storiche e dal Reuter e dal Rohrbacher. Possiamo dire soltanto che il pontefice partito dal Vasto, toccato il porto di Zara, dove fu accolto onorevolmente dal clero, dal conte e dalla comunità, arrivò a Venezia dopo un viaggio di quindici giorni: il resto è poesia e non storia.«

[88] Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apenino-Balkanischen Romania. Schriften der Balkankomission, Linguist. Abteil. IV/1, Wien 1906; V/2, Wien 1906.

[89] Das Dalmatische, sp. dj. IV/1, Wien 1906, 190, 191.

[90] Sp. dj. IV/1, 190: »Aber selbst wenn im Original diese Erwähnung geschickt, kann daraus durchaus nicht erschlossen werden, dass damals in der Stadt Zara das slavische Element so stark hervortrat.«

[91] Vidi se, da Bàrtoli nema ispravne pojmove o duševnom raspoloženju katoličkih vjernika pri dolasku pape u neki kraj, od koga oni ne očekuju »čudesna ozdravljenja« (»zur Wunderheilung«). Bàrtoliju je trebao neki »motiv«, koji je imao dovesti u Zadar što više Hrvata iz okolice, pa bilo to i vjerom u čudesna ozdravljenja!

[92] Bartoli, sp. dj.: »Nun sind gewiss beim Gerücht der Ankunft »tanti ospitis«, geradeso wie früher bei der Ankunft des Dogen Pietro Orseolo in Ossero und noch mehr, Scharen von Gaffern, Kranken, Frommen in die Stadt geströmt, zur grossen Paradierung, zur Wunderheilung, zur heiligen Segnung. So können freilich die slavischen Lieder die romanischen übertönt haben. Ferner werden wir sehen, dass das Dalmatische dem Venetianer Giustiniani und vielleicht dem Franzosen Cassas und selbst manchen Venetern Veglias als slavisch vorkam. Es ist daher nicht ausgeschlossen, dass jene Lieder dalmatisch und slavisch waren und dass die meisten Begleiter des Papstes, die beiden Sprachen nie im ihrem Leben gehört hatten, sie en bloc »lingua sclavica« nannten, da doch dieses Land die »Sclavonia« hiess.«

[93] Izvadak iz Rivista Dalmatica VI–VII–VIII, Zara 1922 (1925), str. 67, 68.

[94] Mimogred napominjem, da je Cronia citirajući prethodnu literaturu o ovom pasusu na str. 67, bilj. 11. pao u istu pogrešku, u koju i dr. Bartoli, kada navodi Rad XXXVIII, str. 58. Tu je dr. Bartoli netočno naveo, kao i prije njega M. Rešetar u Archiv für slav. Phil. XXIV, 217, to mjesto kao prethodnu literaturu pozivljući se na Jagića, dok se u spomenutom mjestu Rada govori u radnji V. Kuhača o našim narodnim glazbalima.

[95] Bartoliju su te pjesme »dalmatske«.

[96] T. j. na uskom pojasu zemljišta gradskih dalmatinskih općina.

[97] Sp. dj. 68: »in terre che allora confinavano direttamente con la Schiavonia, cioè la terra ove si parlava lo „schiavo"«. – Netočno Cronia na str. 145. u Dodatku k str. 68., redak 18 piše, da je iz ovog vremena, t. j. 6. veljače god. 1198., opomena pape Inocenca III. zadarskom kaptolu, u kojoj da stoji: »Cum igitur in ecclesia vestra ... preter vestram auctoritatem ... non latinus, quam barbarus (ritus) sit intrusus ...« cfr. Farlati V, 65. Quel »barbarus« è dalmatico, croato o paleoslavo?« – Pismo pape Inocenca III., na koje se pozivlje Cronia, donio je, uz ostale, i T. Smičiklas, Codex diplom. II, Zagreb 1904, 289, 290, ali tu nije govora o kakvom *»ritus«, već o izboru biskupa*, jer se »per laicalem potentiam preter vestram auctoritatem et electionem vestram non tam latinus quam barbarus sit intrusus, nos .., ne diutius pastoris solatio vestra, careat ecclesia, vobis humiliter postulantibus ... literam concedimus licentiam eligendi ... qualiter talem vobis *in pastorem electione canonica preficiatis* ...«.

[98] Praga Giuseppe (* Sutomišćica kraj Zadra 19. III. 1892. –), po zvanju profesor srednjih škola, a od god. 1921. profesor viših srednjih škola. Od godine 1930. je slobodni sveučilišni docent, od god. 1932. upravitelj gradske biblioteke »Paravia« u Zadru, a od god. 1936. i upravitelj Državnog arhiva u Zadru i utjecajna politička ličnost u tom gradu. Osnivač je Società dalm. di Storia patria i od 1926.–1929. njezin predsjednik. Predmet mu je studija srednjovjekovna povijest Dalmacije, osobito gradskih komuna. (Isp. Chi è? Dizionario degli italiani d'oggi, Roma 1940, 281).

[99] U studiji: »Testi volgari spalatini del trecento«. U Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria II, Zara 1927, 86–131.

[100] Sp. dj. 71: »Congetture veramente acute e giustissime tutte e due dal punto filologico, ma inopportune e fatte a vuoto parchè i canti, non importa se slavi o dalmati, non esistettero mai che nella fantasia del rimaneggiatore trecentesco degli »Acta« di Alessandro III.«

[101] Zara 1941, 94, 95.

[102] U knjizi pisanoj iz političkih i iredentističkih težnja, kako joj se i iz naslova vidi: »La Dalmazia preveneta. Realtà storica e fantasie jugoslave sulla Dalmazia dei sec. VI–XV, Santa Margherita Ligure 1949, 271–273.

[103] Š. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike II, Zagreb 1870, 374: »facere publice proclamari in lingua sclavonica et latina, in locis, unde a Jadratinis intrinsecis bene audire et intelligi possit.«

[104] A. Teja, sp. dj. 272: »chi fosse digiuno di nozioni sulla Dalmazia preveneta«.

[105] Teja, sp. mj. Podcrtah ja. »in ambedue i casi si fa semplicemente riferimento alla lingua parlata dagli abitanti della sponda orientale dell'Adriatico: quindi non alla qualità della lingua, ma al luogo dove essa si parlava«.

[106] Sp. mj.: »ma non ha ne tempo ne voglia di dedicargli alcuna attenzione«.

[107] Sp. dj. 273.

[108] Isp. G. Cappelletti, sp. dj. II, Venezia 1850, 29–68 o naporima starije mletačke historiografije da smanje vrijednost Baronijevih tvrdnja.

[109] U članku: Papa Alessandro III a Zara. U Il Dalmata XXXIX, Zara 1904, 1–3.

[110] S. d., Il Dalmata XXXIX, br. 1.

[111] Misli na novo izdanje Muratorijeva djela Rerum Italicarum Scriptores, koje počelo izlaziti 1902.

[112] Sp. dj., Il Dalmata XXXIX, Zara 1904, br. 1: »Alla questione però quanto di nuovo sia stato aggiunto all'antico di questi Acta, risponderanno esaurientemente con tutti quei sussidi, di cui può diporre la critica moderna, gli attuali aditori degli Scriptores, quando cureranno la pubblicazione di quei due cronacisti.«

[113] »Je renvoie de préférance aux ouvrages qui doivent se trouver dans toutes les mains, comme les *Origines chrétiennes* et les *Origines du culte chrétic*, de Mgr Duchesne, et à ceux que possède toute bonne bibliothèque, comme le *Liber Pontificalis* du même auteur ...« (H. Marucchi, Éléments d'archéologie chrétienne I, Paris-Rome 1906, str. VI).

[114] Bullettino XXIII, Spalato 1890, br. 5, omot str. 9.

[115] Bullettino XXVII, Spalato 1904, 78–81.

[116] Isp. Fr. Bulić, Mgr. Louis Duchesne. Nekrolog. U Vjesniku za arheolog. i histor. dalm. XLV, Split 1922, 164–171.

[117] Cicero, De oratore II, 15 (edit. Christ. God. Schütz, M. Tullii Ciceronis Opera II, Audustae Taur. MDCCCXXIV, 202): »primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat: deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis«.

[118] Isp. Djela Apostolska XVI, 25; Poslanica Efež. V, 18; Kolos. III, 16.

[119] Isp. Butker Gutbertus, Sancti Benedicti Regula Monachorum, Friburgi Brisgoviae 1912, 42–44, 46, 48, 50, 51.

[120] Isp. Dr. M. Buchberger, Lexicon für Theologie u. Kirche II, ²Freiburg i. Breisgau 1931, 553–555.

[121] De gestis Langobardorum lib. III, 15; Migne, Patrologia Latina XCV, Parisiis 1851, 517: »acclamatisque sibi laudibus, largitus (est) populo munera«.

[122] Reginonis Prumiensis Abbatis Chronicon. An. 801–802; Migne, sp. dj. CXXXII, Parisiis 1853, 65: »venienti (t. j. Karlu) laudes dicerent«.

[123] Ioannis Lucii, De regno Dalmatiae et Chroatiae libri sex, lib. II, cap. VI, ed. Trattner, Vindobonae 1758, 74.

[124] Treccani, sp. dj. XX, Roma 1933, 621.

[125] F. Šišić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1925, 476: »feriatis diebus, quibus laudis pompam in ecclesia depromere solebant, ipsius principis (t. j. duždevo) nomen post imperatorum laudis preconiis glorificarent.« – Tu donosi pisac uspjelu fotografiju Vatikanskog kodeksa Ivana Đakona u tom predmetu. Vidi još str.474.

[126] T. Smičiklas, sp. dj. II, 361.

[127] Isp. F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102–1301) I, Zagreb 1944, 23.

[128] O. Antonin Zaninović, Laudes iz početka 12. vijeka u Evandelistaru zadarske crkve sv. Šimuna. Sveta Cecilija, Zagreb 1926, br. 2–3. – U toku vremena se je ovaj prvobitni obrazac lauda-aklamacija proširivao. Za XVII. stoljeće je Lucius (sp. dj. 73) zabilježio obrazac tih aklamacija-lauda za grad Trogir, a in margine je označio

razlike za pojedine dalmatinske gradove. Brunelli (Storia di Zara I, 275–276) je pomutnjom donio zadarske, pobrkavši ih s trogirskima. – Sačuvao se je jedan primjerak lauda-aklamacija zadarske stolne crkve sv. Stošije iz druge polovine XVII. stoljeća i to s napjevom. Brunelli (sp. dj. 276) pogrešno donosi, da su ove laude iz »secolo decimottavo, alla caduta della repubblica veneta«. Ove se laude-aklamacije pod naslovom »Acclamationes« s napjevom nalaze u rukopisu Don Šime Vitasovića, kanonika stolne crkve sv. Stošije u Zadru, str. 56–65. Taj kodeks je Vitasović pisao oko godine 1677., jer je ispod tih lauda označena ta godina (»Anno Do[mi]ni 1677«) njegovom rukom. Melodija je dvoglasna (isp. Rukopis u biblioteci stolnog kaptola sv. Stošije u Zadru). – Dolaskom Austrije su te laude-aklamacije skraćene, kako se vidi iz prijepisa nepoznate ruke na kraju Vitasovićeva rukopisa. I ove skraćene laude-aklamacije imaju svoju melodiju, ali različitu od one iz XVII. stoljeća. – Zadnji put su se pjevale laude-aklamacije u stolnoj crkvi sv. Stošije u Zadru na Uskrs godine 1918., kojima sam prisustvovao.

Uz ove »službene« laude-aklamacije imao je puk i svoje, koje su se pjevale na glavnom trgu prilikom nekih svečanosti u Zadru. (Tekst vidi kod Ang. de Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 fino al 1797, Milano 1944, 232–234). »e dai sacerdoti slavi in alcune chiese cantate nella lingua loro«, piše Brunelli (sp. dj. 276). Brunelli je morao imati pred sobom neke od tih hrvatskih lauda-aklamacija, koje su se hrvatski pjevale po nekim zadarskim crkvama, jer piše: »Ma di queste (t. j. hrvatske laude) si fara cenno, quando tratteremo delle sollennità e degli spettacoli« (sp. dj. 276). Koliko mi je dosad poznato, Brunelli nije poslije o tomu pisao (isp. Elenco cronologico degli scritti di Vitaliano Brunelli. Rivista Dalmatica XV/2, Zara 1934, 71–82; G. Sabalich, Vitaliano Brunelli, Bibliografia. Archivio Veneto-Tridentino III, Venezia 1923, 245–249).

[129] Prof. dr. M. Murko (Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen, Leipzig 1908, 214) čak misli, da je papa Inocenc III. u svojoj ispravi iz godine 1198. upravljenoj zadarskom kaptolu, pod onim poznatim riječima »Cum igitur ecclesia vestra, que sub obedientia sedis apostolice perseverans Grecorum hactenus et ritum servavit et linguam« (T. Smičiklas, sp. dj. II, 290) »očito mislio na slavenski« obred i jezik (»So hat Innocenz III ... unter den im Erzbistum Zara »noch erhaltenen Ritus und Sprache der Griechen« offenkundig den slavischen im Sinne ...«) i da se to slaže s podatkom, da su pred dvadesetak godina Zadrani (1177) dočekali papu Aleksandra III. hrvatskim pjevanjem i svečano ga odveli u crkvu sv. Stošije na bijelom konju.

[130] Sr. V. Brunelli, Papa Alessandro III a Zara, Il Dalmata XXXIX/3, Zara 1904; dr. M. Bartoli, sp. dj., koje je u tu svrhu i pisano; dr. A. Teja, sp. dj., koje je u tu svrhu i pisano.

[131] Bartoli, sp. dj., 190; Cronia, sp. dj., 67.

[132] Bartoli, sp. mj.; Cronia, sp. mj.

[133] Bartoli, sp. dj, 190: »So können freilich die slavischen Lieder die romanischen übertönt haben.«

[134] Bartoli, sp. dj, 191: »Es ist daher nicht ausgeschlossen, dass jene Lieder dalmatisch und slavisch waren und dass die meisten Begleiter des Papstes, die beiden Sprachen nie in ihrem Leben gehört hatten, sie en bloc »lingua sclavica« nannten, da doch dieses Land die »Sclavonia« hiess.«

[135] De regno Dalmatiae et Chroatiae lib. VI, c. II, ed. Trattner, Vindobonae 1758, 267.

[136] Isp. još i tekstove, koje je izdao G. Praga u Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria II, Zara 1927, 79–131 iz arhiva grada Splita.

[137] Philippi de Diversis de Qurtigianis Lucensis artium doctoris eximij et oratoris, Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusij ad ipsius senatum descriptio, ed. Brunelli u Programma del Gin. Sup. di Zara XXIV, Zara 1881, 18: »quod a nobis latinis intelligi nequit, nisi aliqualis, imo magna eiusmodi loquendi habeatur (saltem audiendo) consuetudo.«

[138] Tajni Vatik. Arhiv, Acta consistorialia Codex 41, fol. 84; apud Miroslav Premrou, Notizie archivali riguardanti la storia della Dalmazia, Vjesnik za arheol. i hist. dalm. XLV, Split 1922, 40–42.

Pola stoljeća iza ovoga moli zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro pismom iz Zadra od 22. trav. 1628., da mu Sv. Stolica dopusti odreći se zadarske nadbiskupske stolice ne samo zbog zdravlja, već i radi toga, što »io non intendo il parlare di questi popoli, che quasi tutti parlano dalmato, et loro non intendono me con gran mio disgusto«. (Tajni vatik. arhiv, Fondo Borghese IV, Miscell. 226, fol. 58; apud M. Premrou, sp. dj. 43). – Papin nuncij u Mlecima u svom pismu od 15 svibnja 1636. zove »lingua Dalmatina, schiavona« (apud M. Premrou, sp. dj. 43), a u pismu iz Mletaka od 6. srpnja 1852. piše: »la lingua illirica come sogliono (parlare) quasi tutti li Dalmatini« (apud M. Premrou, sp. dj. 43). U konsistoriju od 16. listop. 1564. je kardinal Boromeo, iza smrti krčkog biskupa Alberta na tu stolicu preporučio mletačkog plemića Petra Bemba. Kod njega se našla »aliqua difficultas de idiomate cum ecclesia sit in Dalmatia, et Petrus Bembus illius regionis linguam ignoraret«. Ipak je prijedlog primljen, jer se ispostavilo, da krčki plemići i veći dio puka talijanski jezik, »sermonem italicum«, i razumiju i govore i da se služba Božja u krčkoj katedrali obavlja latinski, a u gradu Krku biskup i propovjednici da propovijedaju obično talijanski »quamvis in insula (t. j. Krku) et dioecesi Vegliensi populus non solum lingua illyrica loquatur et sanctissimum Missae sacrificium eadem lingua celebratur«. (Tajni vatik. arhiv, Acta consistor. Miscell. 58, fol. 295; apud M. Premrou, sp. dj. 43, 44).

[139] Uzeh godinu zadarske pobune po dru. M. Baradi (Zadar prema Mlecima od XII. do XIV. stoljeća, Alma Mater Croatica VII/5–8, Zagreb 1944, 106), a ne po F. Šišiću, koji ju stavlja u proljeće 1168. – Rat između Stjepana III. i Bizantinaca buknuo je s proljeća god. 1166. Uspjesi palatina i hrvatskoga bana Ampudija u Hrvatskoj su u početku bili veliki. Razbio je bizantsku vojsku, osvojio najveći dio zemlje i zarobio bizantinskoga vojvodu i namjesnika Nikifora Halufu. Na to se kralju predadu gradovi Split, Trogir i Šibenik. Kralj potvrdi (1166) iz Jegra u Ugarskoj samostanu sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na Pašmanu posjede Rogova, Vrbice i u Kamenjanima, koje su nekoć samostanu dali hrv. kraljevi Krešimir i Zvonimir (T. Smičiklas, sp. dj. II, 106), a Šibeniku izdade istu diplomu, kakvu je još god. 1107. bio dao Splitu i Trogiru kralj Koloman (T. Smičiklas, sp. dj. II, 113, 116). (Isp. F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I, 89). Svi su ovi događaji imali djelovati i na Zadar, pred čijim su se vratima odigravali. Ali ne prije druge polovine godine 1167., jer se u jednoj ispravi iz Zadra datiranoj te godine i XV. indikcije spominje kao knez Dominik Mauroceno (T. Smičiklas, sp. dj. II, 114).

[140] Isp. F. Šišić, Zadar i Venecija, Rad 142, Zagreb 1900, 226–228; isti, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I, Zagreb, 89–91.

[141] Isp. T. Smičiklas, sp. dj. II, 136, 166.

[142] C. du Fresne du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis ..., ed. L. Favre II, Parisiis 1883, 153.

[143] Vita S. Emmer. (du Cange, sp. mj.) tom. 6 Sept., pg 474, col. 2: »Transmisso amne Ligere, per partes Galliarum seminando fidei semina, carpebat iter, usque dum Caput Germaniae penetraret, id est, Reni fluenta«.

[144] Isp. L. Duchesne, sp. dj. II, str. XL.

[145] L. Duchesne, sp. mj.

[146] T. j. 19. srpnja.

[147] A. Tomassetti, Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanor. Pontif. Taurinensis editio ... II, Augustae Taurinorum MDCCCLVIII, 813.

[148] Dr. H. Grotefend, sp. dj., 12.

[149] F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića I, 98.

[150] Isp. F. Šišić, Zadar i Venecija, sp. dj. 229.

[151] Ib.

PAPE ALEXANDRE III À ZADAR

La propagation intensifiée des idées de la renaissance nationale croate en Dalmatie, après 1850, a eu pour résultat d'éveiller dans une large mesure la conscience nationale et politique des Croates de Dalmatie, phénomène qui s'est reflété aussi dans l'historiographie croate en général et particulièrement en Dalmatie.

Divers travaux traitant de l'histoire croate parus à cette époque ont provoqué une certaine réaction, plus politique que scientifique, et ont incité certains auteurs à mettre en doute les nouveaux résultats des recherches sur le moyen âge en Dalmatie. Il en fut ainsi de la source Farlati ou Baronius. Cette source nous apprend qu'en 1177 les habitants de Zadar avaient accueilli le pape Alexandre III »cum inmensis laudibus et canticis resonantibus in eorum sclavica lingua«. Quelques auteurs qui se sont occupés du passé dalmate, tels V. Brunelli, L. Benevenia, M. Bartoli et d'autres, ont soutenu que la donnée rapportée par Baronius »in eorum sclavica lingua« ne serait qu'une interpolation, introduite au XIVe siècle et, partant, qu'elle n'aurait aucune valeur en tant que source historique, ce qui infirmerait du même coup toutes les conclusions qui en ont été tirées.

L'auteur commence par analyser les sources mentionnant le voyage d'Alexandre III à Zadar, notamment l'archevêque de Salerne (Sicile) Romualdo Guarna, plus connu sous le nom de Romualdus Salernitanus, et le cardinal Bozon. Leurs témoignages ont d'autant plus de valeur qu'ils émanent de contemporains, compagnons de voyage du pape. Il s'agit donc de »testes de visu et auditu«.

Parmi les témoignages indirectes, l'auteur cite celui de l'archidiacre Thomas de Split († 1268) et du Zaratin Šime Kožičić-Benja, évêque de Modruš et écrivain croate († 1536).

Guarna mentionne le séjour d'Alexandre III à Zadar, mais d'une façon sommaire et sans l'expression »in eorum sclavica lingua«. Du reste, il ne fait que résumer les événements qu'il jugeait importants pour la rédaction de sa chronique universelle. Quant au cardinal Bozon, il décrit d'une manière détaillée, dans sa Biographie du pape Alexandre III, tout le voyage du pape de Vasto à Venise, avec le détour à Vis et les événements de Zadar.

Etant donné que Baronius, et d'après lui Muratori et Farlati, ont reproduit les données qui figurent dans la Biographie d'Alexandre III, y compris la description du séjour à Zadar et le passage sur les chants des habitants exécutés »in eorum sclavica lingua«, en suivant la rédaction des Actes d'Alexandre III faite par le franciscain Nicolas Roselli (mort environ en 1362), les auteurs dont on a parlé plus haut, se sont vu obligés de rejeter la donnée de Baronius ou, plus exactement, le témoignage de Bozon, en proclamant qu'elle aurait été introduite par le Père Roselli, et ne voulant admettre comme source digne de foi que

la chronique de Guarna. D'après leur thèse, tout ce qui ne figure pas chez Guarna ne serait qu'interpolation de date postérieure.

L'auteur invoque les résultats publiés par le savant français Louis Duchesne, dans son oeuvre capitale »Liber Pontificalis« II (Paris, 1892). Duchesne a démontré d'une façon irréfutable que le manuscrit du cardinal Bozon existe toujours, sous la forme d'interpolation au »Codex Riccardianus 228«, à la Bibliothèque du Vatican (fo. 233–271). Or cet original de Bozon est en ce qui concerne le récit du voyage de Vasto à Zadar absolument identique avec la compilation faite par le Père Roselli. Ceci réduit à néant l'assertion selon laquelle la phrase »cum inmensis laudibus et canticis altisone resonantibus in eorum sclavica lingua« serait une interpolation postérieure, ainsi que toutes les déductions qui en découlent.

En ce qui concerne la chronique de Guarna, l'auteur se sert des recherches de C. A. Garufi, professeur d'histoire sicilienne à Salerne, telles qu'elles figurent dans la nouvelle édition de la Chronique de Muratori, publiée par les soins de Garufi (1914–1935). Ce dernier souligne la dépendance dans laquelle se trouve la Chronique de Guarna par rapport au Liber Pontificalis de Bozon, dépendance allant jusqu'à la reproduction pure et simple de certaines données. Ainsi se trouve éliminée la tentative d'opposer Guarna à Bozon.

L'auteur relève par ailleurs le fait pour le moins singulier que tous les partisans de la thèse »interpolationiste« ont voulu totalement ignorer les recherches de Mgr. Duchesne au sujet du pape Alexandre III, bien qu'elles aient été publiées dès 1877 *(Etude sur le Liber Pontificalis)* et, plus tard, en 1892 *(Le Liber Pontificalis II)*. Et malgré la grande renommée de Duchesne comme savant, ces auteurs continuent toujours à ignorer les résultats de ses recherches.

Enfin l'auteur passe en revue les arguments mis en avant par les défenseurs de la thèse adverse. Il examine aussi la mention suivante, concernant la ville de Zadar en 1177: »in capite Ungarici regni«, en s'efforçant d'expliquer la signification moyenâgeuse de »caput« dans le sens de »frontière«, »limite«, »région« ou bien en supposant que Bozon aurait écrit ce passage en 1180 ou au début de 1181, époque à laquelle Zadar était en révolte contre Venise et sous la protection du roi hungaro-croate Bela III, le tout par rapport à la date de la mort de Bozon (19 juillet 1179) qui n'est déterminée que dans le sens de »ante quem non« et non dans le sens de »post quem non«.